ÉDES ANYANYELVÜNK

IV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM
1982. OKTÓBER–DECEMBER
ÁRA: 9,50 FORINT

Köszöntjük a költőt, a nemzeti lelkiismeret ébresztőjét, anyanyelvünk istápolóját, a nyolcvanesztendős Illyés Gyulát!

A tartalomból

Téves kapcsolás

2×1 = 1

Ismét egy új népnyelv?

Illyés Gyula nyolcvanéves

„Föl, föl!"

„Illetlenségek" és szótévesztések

Görönd nyomában
Sárközig és tovább

A különbség hallható is!

„Így beszélünk mi"

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik
a Magyar Tudományos
Akadémia
anyanyelvi, helyesírási
és magyar nyelvészeti
bizottságának, valamint
a Magyar
Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelvi
választmányának
támogatásával.
A szerkesztő bizottság elnöke:
Lőrincze Lajos
Szerkesztő bizottság:
Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Kovalovszky Miklós,
Ladó János,
Rácz Endre,
Somogyi Béla,
Szathmári István,
Szepesy Gyula,
T. Urbán Ilona
Felelős szerkesztő:
Bencédy József
Szerkesztő:
Csatár Imre
A rajzokat Dallos Jenő
és Kaján Tibor
készítette.
Szerkesztőség:
Budapest,
Lenin krt. 9–11.
1906
Telefon: 429–350
Kiadja:
a Lapkiadó Vállalat
Felelős kiadó:
Siklósi Norbert igazgató
Megjelenik negyedévenként
Egy szám ára: 9,50 Ft.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál és a Posta Központi Hírlapirodánál (postacím: Budapest, V., József nádor tér 1. 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj: félévre 19 Ft, egy évre 38 Ft. Külföldiek részére előfizethető a „Kultúra" Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalatnál, H–1389 Budapest, postafiók 149.
Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem 829014/09
Szolnoki Nyomda
Felelős vezető:
Gombkötő Béla igazgató
INDEX: 25 224
HU ISSN 0139–0457

Százesztendős időszerű üzenetek

Nyelvhasználati vitáinkban – tapasztalatom szerint – a leghatásosabb érv: *Arany János is így mondta; Aranynak is ez volt a véleménye.*

Igen, mert Arany a magyar nyelv egyik legnagyobb művésze, generációk nyelvi ízlésének, eszményének kialakítója, nyelvünk jeles *búvára*, s nem csökkenő érvénnyel hatásos *művelője* is.

A korabeli nyelvhasználatra vonatkozó cikkei ma is tanulságosak, elvi jellegű megjegyzéseire, fejtegetéseire mai nyelvművelő munkánkban is bátran építhetünk.

Arannyal együtt valljuk ma is, hogy

„... az igazi nyelvész nem törvényhozója, hanem törvényfejtője a nyelvnek."

A nyelv ma érvényes normáját, törvényét a mai igényes nyelvhasználatból kell kialakítani.

„A nyelvész kötelessége... abban áll, hogy legkisebb árnyalatig kinyomozza a nyelv szellemének élő nyilatkozásait, s a múlt irodalmi hagyományát csakis ez élő szellem kritikája mellett fogadja el."

A nyelv legfőbb funkciója Arany felfogásában is a *gondolatközlés* volt. Ennek sikeressége vagy sikertelensége dönt a nyelvi formák használhatóságában. Például a *régiességek* dolgában is.

„Természetes ugyan, hogy aki sokat foglalkozik a régi nyelvvel, utoljára beleéli magát egészen, úgy hogy irálya is a régihez idomul: de ne panaszkodjék aztán, ha nem olvassák. Ki idegen nyelvtant ír, a tanuló nyelvén kell írnia; ki valamit meg akar értetni, oly nyelvet kell használnia, melyet más is megért."

Hagyományőrzők legyünk vagy újítók? Ortológusok vagy neológusok? Ebben a kérdésben is jó megszívlelnünk Arany véleményét.

„Valóban ideje most, midőn már az újítást a tömeg vette át, ... hogy a hozzáértők e rakoncátlan újítási dühöt mérsékelni próbálják. De másfelől a legszigorúbb orthológia sem tilthatja meg, hogy a költő, ha lelke van, olykor, a hevülés percében, vagy jellemző kifejezés okáért új szót és szólamot ne teremtsen; a tudós, a fogalmak embere, sőt a közélet is elvont eszméinek vagy concret új tárgyainak új nevet ne adjon."

Az írónak, a költőnek szüksége és joga van az újításra, a megszokottól, a mindennapitól való eltérésre. De az író szabadsága

„nincs korlátok nélkül, és épen nem a versíró önkénye szerinti ferdítésben áll, hanem az élő nyelv szokásain alapúl. Rövidít, összevon, olvaszt, de úgy, mint az élő nyelv."

Nagyon rokonszenves Arany nyelvművelő módszere is. Nem lekezelő, ledorongoló; a régi egyházatyák elvét vallja, *fortiter in re, suaviter in modo.* Azaz: határozott a lényegben, körültekintő, megértő a módszerben. De megalkuvó sohasem volt. Tompának írja:

„Küldözgetnek-e tehozzád a süldő poéták annyi rossz verset, mint hozzám? Én nem tudok mit tenni az istenadtákkal. Nem válaszolni: haragusznak, kevélynek mondanak; válaszolni és dicsérni: nem visz rá a lelkiismeret; nem dicsérni, igazat mondani: egy egész generatio ellenem bőszül. De azért én leginkább mégis az utolsót választom."

Jó lesz, ha *leginkább* Aranyt követhetjük ebben is.

L. L.

A tartalomból

L.L.: Százesztendős időszerű üzenetek .... B II
Lőrincze Lajos: Téves kapcsolás, avagy: mit gondol az író, mit ért az olvasó? 1
Török Gábor: Kommunikációs, információs 2
Kiss István: Az ‚épkézláb' szó védelmében 2
Dr. Rapcsák Lajos: 2 × 1 = 1 3
J. Soltész Katalin: Ismét egy új népnév? 3
Fülöp Lajos: Illyés Gyula nyolcvanéves 4
Győri Anna: Magyarul tanulnak 4
G. Varga Györgyi: Mondatok színeváltozása 5
Kálmán Béla: Román 6
Füredi Mihály: A mai magyar széppróza gyakorisági szótáráról 6
Vida Tamás: „Föl, föl!" 7
Bencze Lóránt: Ladik Katalin: Négy fekete ló mögöttem repül 8
Martinkó András: „Illetlenségek" és szótévesztések 8
Farkas Márta: „Így beszélünk mi" 9
Szemere Gyula: Helyesírásunk jubileuma 10
Fábián Pál: Mann-né nem azonos Bernadettel 11
Hangay Zoltán: A különbség hallható is! 11
Borgulya Istvánné dr.: Mire képes a magyar közgazdasági szaknyelv 12
Vitányi Borbála: Göröndnyomában Sárközig és tovább 12
Dr. Vezényi Pál: A nyökögésről – kívülről nézve 13
Deme László: A nyökögésről – visszanézve 13
Tóth József Farkas: Dezsőfi – vagy Dözsőfi? 14
Nyelvi játékok 14
K. M.: Szemle 16
Szende Aladár: Dávid András: Nyelv és varázs 16
Postaláda .... B III

A MAGYAR NYELV MÚZEUMA SÁTORALJAÚJHELY-SZÉPHALOM

Téves kapcsolás,

avagy mit gondol az író, mit ért az olvasó?

Nyelvi megnyilatkozásaink a legritkább esetben szorítkoznak csupán a tények tárgyilagos közlésére. Legtöbbször valami többletet is tartalmaznak: véleményünket arról a személyről, tárgyról, eseményről, akiről, amelyről beszélünk, írunk. Azt, hogy valaki *tervez* valamit, így is mondhatjuk: *abban töri a fejét, azon spekulál, abban sántikál,* hogy... Attól függően, hogyan értékeljük ezt a tervezést, mi a véleményünk a tervezőről. Egy előadásról beszámolva tárgyilagosan azt mondhatom, hogy az előadó azt *fejtegette*... Ha a fejtegetés meg is győzött: azt *bizonyította be;* ha kételkedem vagy nem hiszem: *azt állította,* ha gyengék az érvek: *azt bizonygatta.* Kovács úr eltávozását is különböző módon teheti szóvá a még maradó társaság. *Elvonult* – mondja, aki úgy érzi, hogy Kovács úr egy kissé fenn hordja az orrát. *Végre elment* – fakad ki, aki már nagyon unta. *Elhordta az irháját* – morogja, aki még rosszabb véleménnyel van Kovács úrról. De van, aki szerint: *sikerült meglépnie.* Ez talán inkább a háziakról vagy az ott maradókról van rossz véleménnyel.

Miért mondom el mindezt? Azért, mert néha – vagy nem is olyan néha – nem vág egybe, amit mondunk s amit szeretnénk mondani. *A nyelvi forma és az író, a beszélő szándéka ellentmond egymásnak.* A következmény: *téves kapcsolás;* az olvasó nem azt érti, amit mondani, közölni szerettünk volna.

Nézzünk egy-két újabban feljegyzett példát. Ezt hallottam néhány hete a rádióban: Helyenként eső is várható, de az időjárás lényeges romlására nincs *esély.* Az *esély* szó itt csak akkor volna helyén, ha a bemondóval együtt azért imádkoznánk, hogy bárcsak romlana már el az idő. Az *esélyes* – a győzelemre, nem a vereségre várót jelenti; az általános nyelvszokás szerint.

Mit jelent az *utánpótlás* szó? Valamilyen *hiány* pótlását. Ami tehát általában kedvező, olyasmi, amit várunk, kívánunk. Ezért zavaró az újságjainkban rendszeresen olvasható kifejezés: A *hideg utánpótlása biztosítottnak látszik; A hétfői csapadék nem adott lényeges utánpótlást a belvízzel borított területeknek; Az óceáni hűvös levegő utánpótlása biztosítottnak látszik*... Persze nemcsak az *utánpótlás,* hanem a *biztosít* használata is félre viszi a valódi mondanivalót.

Bizonyosan jót remél, jóra vár, akit valamivel *kecsegtetnek.* Igen, aki kecsegtet, az valamilyen ígérettel *biztat* valakit, eredményt ígér neki, reményre jogosítja föl. Esetleg – régiesebben – kényezteti, mint a Toldiban is olvashatjuk: „Úgy anyám, kecsegtesd ölbeli ebedet, Ójad fúvó széltül drága gyermekedet..."

Talán nem jogtalan hát, hogy némi meghökkenéssel olvastam egyik irodalmi hetilapunkban ezt a mondatot: „Ügyes mesterkedéssel három évig tudta halogatni *a biztos vereséggel kecsegtető* találkozást." Ez a kecsegtetés már-már fenyegetéssel is felér.

Ehhez hasonló az a példa is, amelyet egyik budapesti hallgatóm küldött évekkel ezelőtt. Azt írta ki a rádióújságból, hogy egyik írónkat „a hivatalos irodalompolitika *hátrányban* részesítette". – Nem vagyok nyelvtudós, írja, de azt hiszem, az ilyen kifejezést nem kellene a *nyomdafesték előnyében részesíteni.*

Elvileg ugyan jóban is, rosszban is lehet valakit részesíteni, a gyakorlat, a nyelvszokás azonban azt mutatja, hogy a *részesítés,* a *juttatás* általában valami kedvezőre, kívánatosra vonatkozik. Mint érdekességet említem, hogy Kodály Zoltán is felhívta egyszer a figyelmemet egy ilyen mondatra, el is küldte az újságcikkből kivágott részt, amely szerint valakit hanyag munkájáért „prémiumelvonásban részesítettek". Az újságíró is ilyesmit érdemelt volna ezért a mondatért.

A fordított eset sem ritka, az, amikor valami jót, kellemeset, dicsérőt akarunk közölni, de a felhasznált kifejezés éppen ellenkező képzeteket idéz fel. – *Hiba lenne* persze – olvastam egyik napilapunkban – *szemet hunyni az eredmények felett.* Ha valami felett szemet hunyunk, akkor – ilyen vagy olyan okból – nem beszélünk a hibákról. Bár nyilvánvalóan látjuk őket, úgy teszünk, mintha nem látnánk. De az eredmények – nem hibák. Hallgatni éppen lehet róluk, de az eredményt elérők valószínűleg nem örülnek az együttérző elnézésnek.

Aki *áldozatul esik* valaminek, az megérdemli mindnyájunk részvétét, aki *feláldoz* valamit, az csak valami értékeset, drágát adhat. Az értéktelent, a haszontalant nem mondjuk *áldozatnak.* Ezért nem mutat valami jó stílusérzékre, kifogástalan nyelvtudásra ez a mondat: „az árvíznek *többszáz patkány esett áldozatul*".

De használjuk néha az említett kétarcú kifejezéseket tréfából is, és ilyenkor nem is lehet őket kifogásolni.

Ha valakinek *szemébe mondunk* valamit, az általában nem valami kedves, hízelgő, örömszerző dolog. Éppen ezért kelt derűt az ilyen mondat: megmondta neki kertelés nélkül, egyenest a szemébe, hogy – nála jobb főnököt még nem látott.

Még egy időszerű példa ebből a csoportból. Azt, hogy fizetésemelésre van kilátás, így hallottam valakitől: *előreveti árnyékát a fizetésemelés.* Ez a fogalmazás jó stílusérzékről, szellemességről és nem kevés élettapasztalatról tanúskodik.

Lőrincze Lajos

Dallos képesszótára

Elhordta az irháját

Kicsi a keret

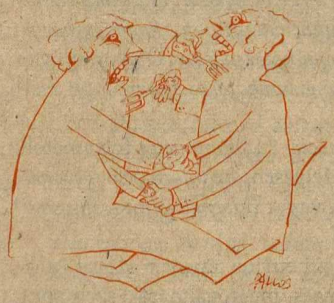

Munkaebéd

Éber szemmel, füllel

NEM NAGY ÜGY – DE KÍNOS...

18.00 Mark Aarons tévériporter Sidneyből

Riportfilm (FF)

Mark Aarons, a Sidneyi Televízió szerkesztő-riportere, mindennapos munkája mellett évek óta kutatja a tengeren túlra, főleg Ausztráliába menekült, hitleri európai nácikat. Meggyőződéses antifasisztaként, honfitársait igyekszik felvilágosítani a fasizmus ma is létező veszélyeiről. Erről nyilatkozott Sidneyben és Budapesten.

A Rádió- és Televízióújságból

Az ausztrál nagyváros nevét ugyanis elöl-hátul y-nal kell írni: SYDNEY.

Kemény Gábor

Kommunikációs, információs

Már nem csábító újdonság, a laikus mégis a beavatatlanok tiszteletével olvassa a közléselméletet (előkelőbben, rondábban: kommunikációelméletet) ismertető szakirodalmat, népszerűsítő cikkeket. A számára új tartalommal küzdve kevésbé törődik ezeknek az írásoknak a fogalmazásával, zsargonjával. Sok bennük az idegen szó, s ezek új nyelvi ragályt terjesztenek.

Nem tartozom az idegen szavak legelfogultabb üldözői közé, bár nem szívesen használom őket, ha nem kényszerülök rá. Az idegen szavaknak a jól ismert nyelvi és társadalmi kártételük mellett, további bűnük, hogy elgyávítják, eltompítják nyelvérzékünket, engedékennyé tesznek olyan magyar toldalékok elbírálásában, amelyek egyébként – nem a helyükön használva – szemet szúrnának. Ékes, sőt éktelen példa minderre az *-s* melléknévképző most bemutatandó használata.

Az elvont főnevek csak két jelentésárnyalatban tűrhetik meg magukon az *-s* melléknévképzőt jó magyarságú szövegben: 1. ha a képzett szó olyan állapotot fejez ki, amelynek uralkodó vonása a valamilyen sajátsággal való bírás, ellátottság; 2. ha a származék azt jelenti, hogy az alapszó elvontságával együtt járó, vele összefüggő, vele kapcsolatba hozható, illetve rajta alapuló (A mai magyar nyelv rendszere 1:405).

Belefér-e ezek közé a jelentéskorlátok közé a szaknyelv efféle, bőven burjánzó szerkezetei: *kommunikációs, tömegkommunikációs* eszközök, fejlesztés, háló, hálózat, kutatások, mechanizmusok, mesterséges bolygók, csatornák, rendszer, viszonyok"? Az 1. pontbeli jelentésnek semmiképp sem felelnek meg, a 2-nak is legföljebb az illető szerzők önigazoló kényszeredett nyelvi erőszakával. Ezekben a szerkezetekben sallang az *-s* képző, az alapszót legtöbbször birtokos jelzőként vagy birtokos jelzői előtagként kellene használnunk. Magyarán tehát így: a *(tömeg) kommunikáció eszközei, fejlesztése, hálózata, kutatása, mechanizmusai, csatornái, rendszere, viszonyai,* illetve: *kommunikációkutatások, kommunikációhálózat; kommunikálóeszköz, kommunikálórendszer.* Olykor nyilván jobban hangzik kissé körülírva: *kommunikálásra használatos mesterséges bolygók.*

Ugyanilyen ragálygóc az *információs!* „*Információs* folyamatok, formák, központ, szükségletek"? Helyesen: *az információ folyamatai, formái, központja, szükségletei,* vagy: *információfajta, információközpont, információszükségletek.*

A *szituáció*-t könnyen helyettesíthetnénk magyar szóval szakszövegben is. De a „*szituációs* elemzés, megfogalmazás, szempont, tényező" helyett – ha már nem ír a szerző *helyzetelemzést, helyzetmegfogalmazást, helyzeti szempontot, helyzeti tényezőt* – igazán illenék legalább *szituációelemzést* vagy a *szituációk elemzését, megfogalmazását, tényezőit* használnia.

Integrációs? Koordinációs? Az elsőnek még csak akad valami szakmai többletjelentése, a másodiknak már aligha! Az „*integrációs, koordinációs* és kontrollfunkciók" magyar nyelvűnek alig minősíthető emlegetése helyett papírra vethetné, hogy: „integráló, összehangoló és ellenőrző szerep (vagy feladat)", illetve ha már ragaszkodik az idegen szavakhoz: „integráló, koordináló és kontrollfunkció", s ez még mindig százszor jobb, mint az eredeti megoldás.

De arra már a galambepéjűek is kifakadnak, amikor „*definíciós* kísérlet"-ről olvasnak. Mi a csudával volna ez több, mint a *meghatározási kísérlet?!* Ugyanígy: a *szocializációs folyamat* többféleképpen is helyesbíthető, de így nem maradhat! Lehet szó a *szocializálás* vagy a *szocializálódás* folyamatáról, sőt akár a *szocializáció* folyamatáról – magyarul.

Az *-áció* végű idegen eredetű elvont főnevekre csirizelt *-s* képzővel alkotott korcs melléknevek egy korábbi, hasonló fertőzés veszélyét is erősítik. Az igényesebb szakírók a közelmúltban ritkábban írtak *kísérletes alapok*-ról vagy *fiziológiás kérdések*-ről, ritkábban bukkant föl a sajtóban, rádióban a *csúcsforgalmas idő* és a *központos fekvésű lakás* (erre Grétsy: Szaknyelvi kalauz 141–4). Félő, hogy ismét el fognak szaporodni az *információs, kommunikációs, szocializációs* táptalaján.

Hagyjuk a fölösleges *-s* képzőket! Eredetük szerint épp ellenkező a jelentésük: nem a birtok, hanem a *birtokos* nevét képeztük vele, ak*inek*, am*inek van* az alapszóban megjelölt konkrét vagy elvont valamije. Ne sisteregjünk tehát szakmai zsargonban se! Nem leszünk vele szakszerűbbek, magyarabbak még kevésbé!

Török Gábor

Az épkézláb szó védelmében

Szilágyi Ferenc a Zalai Hírlap 1982. július 17-i számában a Szépen magyarul – szépen emberül rovatban „A sportból vett szólásmondásainkról" írt cikket. Ugyanez az írás jelent meg a Petőfi Népe 1982. július 18-i számában „Sportnemzet vagyunk – nyelvünkben is..." címmel *Sz. F.* aláírással.

A cikkíró a lesre állításnak, a labdába rúgásnak és az övön aluli ütésnek a köznyelvi használatával igazolja, hogy „a sportkifejezések behatoltak mindennapi nyelvünkbe, szólásaink sorába is". Két példát is idéz irodalmi hetilapunk kritikusától az *övön aluli ütés* említésére. Képzavarnak véli azonban a következő mondatot: „...ettől Soltész (Pusztaitól) úgy megijedt, hogy egy *épkézláb ütést* nem tudott bevinni ellenfelére". Szerinte „az ökölvívásban az *ép kéz* használata rendben is volna, de a *láb* használata már övön felül s alul egyaránt sportszerűtlen dolog"

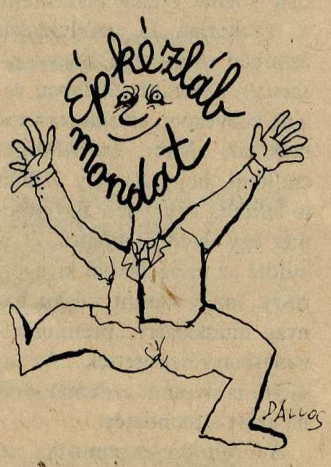

Nem hiszem, hogy igaza van, már ami a kérdés nyelvhasználati részét illeti. Hiszen sokszor hallunk ilyen mondatokat: „Cikkében egy *épkézláb mondatot* sem találtunk." „Zavaros beszámolójában egyetlen *épkézláb gondolat* sem volt." Pedig a mondatnak éppen úgy nincs se keze, se lába, mint a gondolatnak.

Az *épkézláb* összetétel keletkezése és jelentésének alakulása megérteti velünk a szó használatát. Először 1739-ben jegyezték fel a következő mondat tanúsága szerint: „Örvendetes napra virraszta fel az én kegyelmes istenem, mert ... egy szép *ép kéz láb leánygyermekkel* megálda ő felsége." A jelöletlen szerkezetnek az idézett mondatban 'ép, egészséges' volt a jelentése. Az *ép* melléknév nemcsak a gyermek kezére és lábára vonatkozott.

Az értelmező kéziszótár szerint ennek a szónak mai első jelentése: 'munkára, erőkifejtésre alkalmas ép testű (ember)', de jelent épet, hasznavehetőt is (a szótár példája: nincs egy *épkézláb székünk*). És végül, ami minket a legjobban érdekel: 'valamire való, jól formált' jelentése is van (ez is a szótár példája: *épkézláb ötlet*). Pedig a széknek nincs keze, az ötletnek meg se keze, se lába. Így hát igenis lehet az ökölvívásban *épkézláb ütést* bevinni az ellenfélre.

Kiss István
ny. középisk. tanár
Kecskemét

2x1=1

Nem, nem tévedés. Nem matematikai egyenletről van szó, hanem stilárisról; arra szeretne rávilágítani, milyen rossz szokásunk, hogy két különböző – jobbára egy idegen és egy magyar – szóval fejezzük ki azt, amit egyetleneggyel is lehetne. Kiindulópont gyanánt vissza szeretnék térni az É. A. 1981/3. számában megjelent, „Hétvégi víkend?" című cikkre, amely már felsorakoztatott jó néhány ilyen pleonazmust, hogy kiegészítsem az ottaniakat több hasonlóval, amelyeket a sajtóból és a rádióból sikerült horogra kapnom *gyűjteményem értékes kollekciója* számára. Így a két cikk *közös kooperációban* készült *esszétanulmány* gyanánt szolgálhatja a *helyesbítő korrekciót*.

Nemrég látogatóban voltunk egy *idős matrónánál*, aki *aggkori szenilitásban* szenved. Érkezésünk *pontos időpontja*, ha jól emlékszem, *este húsz óra* volt. A *komfortos kényelemmel* berendezett, *PB-gázas gázmelegítővel* fűtött *belső enteriőr* lakója éppen születésnapi *gratulációkat, jókívánságokat* fogadott. *Kezet rázott, parolázott* a fiatalabb *generációs nemzedékhez* tartozó rokonokkal, velünk szemben azonban *rezervált, tartózkodó* volt. Így inkább egy *tizenéves tinédzsernél* igyekeztünk *tájékozódni, informálódni*, aki az idős hölgy *legbensőbb intimusának* látszott.

– Mikor született vajon a néni? – kérdeztük.

– *Anno 1902-ben.* Férje, akit *az alkoholizmus, az iszákos életmód* hamarosan *anyagi csődbe* juttatott, egy *közlekedési karambol* következtében *váratlan hirtelenséggel* elhunyt. Az özvegy, amióta átlépte az aggkori *limithatárt*, valósággal *fóbiás félelemmel* retteg a *hádeszi alvilágtól. Migrénes fejfájások* gyötrik, *diabolikus, ördögi* álmokat, *víziókat, rémképeket* lát. Már valóságos *gyáva poltronná* vált, folyton azon töpreng, hogy *esetleges* halála *esetén* mi lesz *fényesre glancolt* bútoraival.

Apránként velünk is megbarátkozott az ünnepelt. Kérésünkre *flegmatikus nyugalommal* mesélni kezdte *történetének életrajzát*, és közben egy *díszes ornamentikájú* szekrényre, egy *üvegfalú vitrinre* mutatott:

– Ebben az *üvegvitrinben* tartom *kamerával és fényképezőgéppel* készült családi emlékeimet. *Önző önérdekből* senkinek sem engedem meg, hogy *kopírozza, másolja* őket. – *Egyhangú és monoton módon,* de *korrektül és hibátlanul* felelt arra a kérdésünkre, hogy *állandó permanenciában* odahaza tartózkodik-e:

– Kivéve, amikor *kontroll-ellenőrzésre* visznek a *gyógykórházba*. Az ottani orvosok és *kisegítő asszisztensek* valamennyien *erősen forszírozzák* ezeket a *hagyományos, már tradicionálisnak minősülő*, ismétlődő *tesztpróbákat*.

A rokonoktól megtudtuk, hogy a beteg *neuralgiás ideggyulladása* miatt tartják szükségesnek a *komoly gyakorlati praxissal* rendelkező *team-együttesek* az *empirikus tapasztalatokon* nyugvó, *erőteljesen dinamikussá* fokozódó, *rezgő vibrációs* kezelést. *Konzultatív tanács* bevonásával, *feltételezések, hipotézisek* alapján igyekeznek *helyileg lokalizálni* a fájdalmakat, elejét venni a *látens, lappangó fertőzésnek* és *szigorú megszigorítással* előírni, *kialakítani, formálni* a *konzekvens, következetes* gyógymódot, a *különleges, speciális étrendi kúrát*, amelyet *állandóan, folyamatosan* alkalmazni kell.

– Hogy bírja ezeket az *átfogó, komplex*, erősen *koncentrált és összpontosított* vizsgálatokat? – kérdeztük a betegtől. – Látja valami *hasznukat, előnyüket?*

– Tudja, *emelőlifttel* visznek fel az emeletre, ahol a *szakértők és specialisták* olyan *pszichikai, lelki* ráhatással, olyan *metodikai módszerekkel* kezelnek, hogy *komikusan nevetséges* lenne, ha *hisztérikusan, idegesen* viselkednék. *Mindössze csak* azt nem szeretem, hogy az orvosok a különféle *űrlap-blanketták* kitöltése után nem kezdenek velem *kétoldalú dialógust*, egyetlen *mozdulattal, gesztussal* sem árulják el a *próbakísérletek* eredményét.

Javulást kívánunk, búcsút veszünk. Hazafelé elhatározom, hogy még mielőtt *időkésés* nélkül *megbélyegző stemplit* ütnék a fentiekben nyüzsgő *duplázódásokra, kétszereződésekre*, a stílszerűség kedvéért felkérem az É. A. olvasóit, próbáljuk meg *egyesült kooperációval* lefordítani valamely idegen nyelvre ezt a közkedvelt összetételt: *műszaki-technikai. – Technisch-technisch? Technical-technical? Technique-technique?* – Ugye nem megy? Talán bizony a magyar oldalon van a hiba?

(Néhány példa nyelvi szempontból nem azonos értékű; a témára visszatérünk. – A szerk.)

Dr. Rapcsák Lajos

Ismét egy új népnév?

Világirodalmi folyóiratunk, a Nagyvilág 1982. 7. száma a „Hírek a világból" rovatban megemlékezik René Nelli *„okisztán* költő, író és filológus" elhunytáról, aki „jelentős szerepet játszott az *okisztán* kultúra újjászületésében" A sohasem hallott jelző értelme csak akkor világosodik meg, amikor megtudjuk, hogy René Nelli a trubadúrköltészettel és a katár eretnekséggel foglalkozott, és egyik alapítója volt az „Institut d'études *occitanes*" nevű kutatóközpontnak. Tehát arról a Dél-Franciaországban beszélt nyelvről van szó, amelyet a franciák „langue d'oc"-nak neveztek el, mert az „igen"-t az *oc* szóval fejezte ki, szemben az ország többi részén használt *oil* (ma *oui*) szócskával. Erről kapta egy délfrancia tartomány a *Languedoc*, latinosított változatban *Occitania* nevet. A szóban forgó nyelvnek azonban ismertebb neve is van: *provanszál*, egy másik délfrancia történelmi táj *Provence* neve után. A *provanszál* címszó a Magyar Értelmező Kéziszótárban, az Új Magyar Lexikonban; ezzel a jelzővel minősíti e nyelv nagy múltú irodalmának képviselőit a Világirodalmi Lexikon és a Világirodalmi Kisenciklopédia (pl. Aubanel, Bernard d'Auriac, Bernard [Valère], Bertran de Born, Brunet [Jean], Félibrige, Mistral címszó alatt). Ezt a szót minden világirodalmi érdeklődésű olvasó megérti. De ha már mindenáron be akarjuk vezetni (fölösleges szinonimaként, ahogy a Magyar Nyelvőr 1981. 3. számában is írtam róla) a Franciaországban újabban használatos *occitan*-t, legyen inkább magyaros-latinosan *okcitán* és ne affektált-franciásan „okszitán", ami, lám, mindjárt első előfordulásakor kétszer is „okisztán"-ná torzult, bizonyára a „Pakisztán" mintájára.

J. Soltész Katalin

Dallos képesszótára

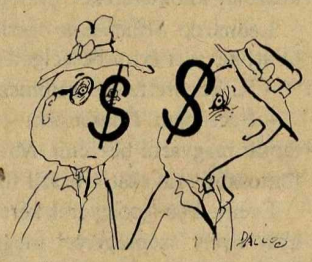

Közgazdászlátásmód

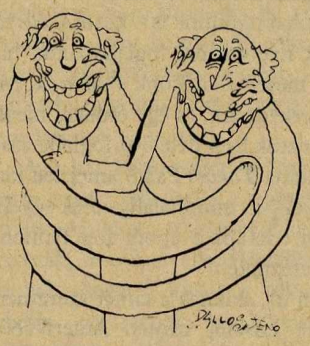

Jót hülyültünk

Elvonókúra

Illyés Gyula nyolcvanéves

Dolgozz, munkálj. A szép, a jó, a hasznos, mihelyt elkészül, az élethez áll...
(Ars poetica)

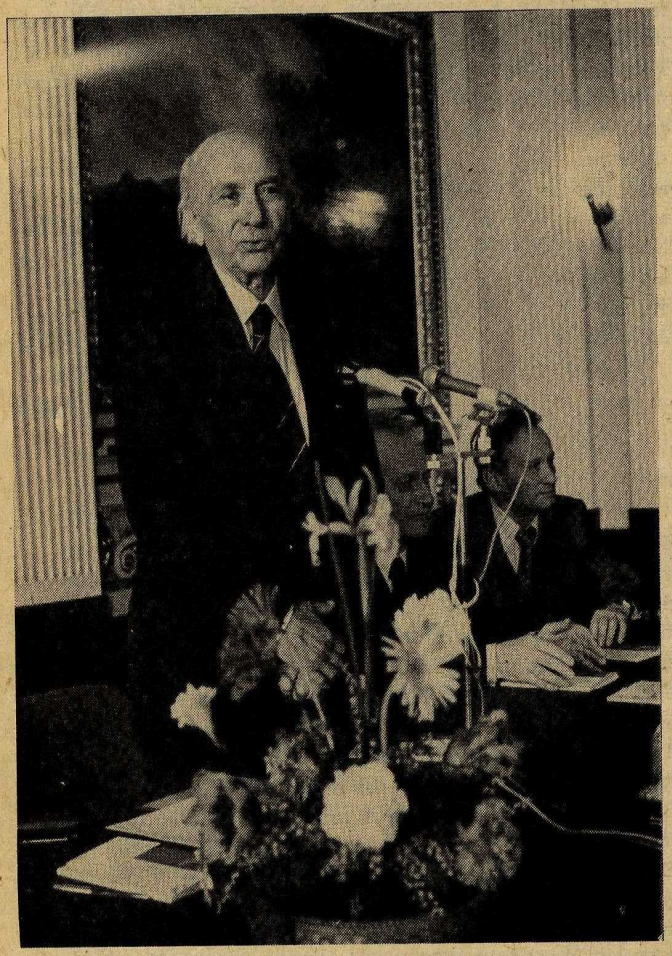

Illyés Gyula, a XX. századi magyar irodalom kiemelkedő képviselője nyolcvanéves. Jól tudjuk, semmi sem áll távolabb tőle, mint önmaga ünnepeltetése, azonban a nyolc évtized; az idő és a mű tiszteletet parancsol.

Jubileumán elismeréssel és hálával gondolunk rá, akire a két óriás elől – *Ady* és *József Attila* – öröksége szállt, hogy beteljesítse klasszikusaink hatalmas és szép feladatát; akinek szemléletében hazaiság és európaiság, Rácegrespuszta és Párizs nézőpontja összekapcsolódik; aki tudatosan végzi legszebb hagyományaink megőrzésének és megújításának a munkáját, s akinek életművében vitathatatlan a mondanivalónak, a stílusnak és a nyelvnek a nemzeti jellege.

Köszöntjük a költőt, a próza- és drámaírót, az esszéistát és a műfordítót, a gondolkodó és a cselekvő embert. Munkássága – változatossága ellenére is – mintha csak *Babits* igazát példázná: „...az, amiben a magyar szellem legmagasabbat produkált, ahol a világ bármely nemzetével győzelmesen veheti fel a versenyt, az valóban a lírája."

Mi azonban nemcsak nyelvünk *művészét*, hanem *művelőjét* is köszöntjük benne. Azt az *Illyést*, akinek szépirodalmi munkássága és nyelvművelő tevékenysége egymást erősíti. Gondoljunk csak örökszép költői vallomására, *Koszorú* című költeményére, kedvelt nyelvi tárgyú írásaira (*Anyanyelvünk*, *Magyar beszéd*, *Szerszámaink*, *a szavak* stb.) és gyakorlati nyelvművelő tevékenységére (tagja a Magyar Nyelvőr szerkesztő bizottságának, elnöke az MTA anyanyelvi bizottságának).

Illyés Gyula mint mindig, ma is képes a korszerű ábrázolásra, a valóság pontos és érzékletes rajzára, a logikus szerkesztésre, a tárgyias, mégis lírai fűtöttségű irodalmi nyelv megszólaltatására. A frisseség és az alkotókedv mellett ezeket az erényeket kívánjuk neki tiszta szívből továbbra is!

Fülöp Lajos

MAGYARUL TANULNAK

Forró nyári napon érkeztem a Balaton-parti gyermektáborba. A magyar beszédbe angol, francia mondatok keveredtek. Egy évtizede szervez a Magyarok Világszövetsége táborokat hét–tizennégy éves külföldi diákoknak, Fonyódon, Lellén és Zamárdiban. A tó partján heten-nyolcan vesznek körül, s több-kevesebb magyar nyelvtudással mesélnek arról, miért jöttek Magyarországra.

– A zamárdi tábor milyen programot kínál nektek?

– Sokat fürdünk, focizunk, de sokat tanulunk is – kezdi *Czuczor* Balázs az NSZK-ból. – Nemcsak nyelvtannal foglalkozunk, hanem történelemről, irodalomról is mesélnek nekünk a tanárok. Ma például Mátyás király korával ismerkedtünk, és egy érdekes mesével – az igazmondó juhásszal – fejeztük be a délelőtti foglalkozást.

– Könyveket is ajánlanak – folytatja *Takács* Palkó amerikai kisfiú. – Én már vettem is kettőt: a Légy jó mindhalálig-ot és egy II. Rákóczi Ferencről szólót. Otthon édesapám ebből fog tanítani.

– Sikerült magyar barátokat szereznetek?

– Három-négy magyar fiú is van itt, akiknek a címét szeretném majd elkérni – mondja *Sztancsik* László, szintén Amerikából. – Nekem az írással van a legtöbb problémám, a foglalkozásokon is a diktálástól félek a legjobban. Gyakorlásnak is jó lesz a levelezés.

– Szeretnétek máskor is eljönni?

– Én lehet, hogy jövőre már itt folytatom az iskolát – mosolyog Haissan *Sabony* szíriai kisfiú. – A szüleim úgy döntöttek, hogy hazajövünk.

– Szüleid magyarok?

– Csak az anyukám. Apukám a miskolci egyetemen tanult, ott ismerte és szerette meg anyut, és kivitte magával. Én már kint születtem.

– Örülsz annak, hogy Magyarországra jöttök élni?

– Igen is, nem is. Szíriában gazdagabbak vagyunk, itt viszont nyugodtabb az élet. Félek az iskolától, a magyar nagyon nehéz nekem. Főleg a ragozás. De szeretek itt lenni, sok a zöld. Damaszkuszban kilométereket gyalogolhatsz, míg egy fűcsomót találsz.

Leonardo *Schulmann* brazil kisfiú sűrűn lapozgatja a háziszótárát, keveset ért a beszélgetésből.

– Ki készítette ezt a miniszótárt?

– Édesapám. Édesanyám – aki már meghalt – magyar volt, tőle tanult magyarul beszélni. Mielőtt elindultam, kiírta nekem a legfontosabb szavakat a brazil fordítással együtt.

Évente 250–300 gyerek keresi fel ezeket a táborokat, hogy a magyar nyelv szépségeivel megismerkedjenek. Számuk évről évre gyarapszik, s most már nemcsak kint élő magyarok, hanem „kívánesi" külhoniak is szívesen nyaraltatják gyermekeiket a magyar tengernél, hogy megismerjék nyelvünket, történelmünket.

Győri Anna

NYELVÜNK VILÁGA

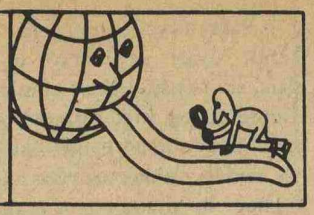

Mondatok színeváltozása

Mintegy száz esztendeje Simonyi Zsigmond fiúsított lányoknak nevezte azokat a szavakat, amelyek valamikor önálló mondatok voltak, e mivoltukban egyetlen szó értékében beépültek egy másik mondatba, majd az idők során – ragszilárdulással – szókészleti elemmé váltak. Ilyenek: *rikkancs, nefelejcs, mitugrász, haddelhadd, teddide-teddoda, találomra, hozomra* stb. Simonyi szanszkrit, francia, cseh, német, angol, olasz, spanyol példákon igazolja, hogy a szóalkotásnak ez a módja más nyelvekben is honos. – A nyelvi építkezésnek ez a fajtája (mondatoknak szóként való alkalmazása) mai nyelvhasználatunkban is eleven jelenség. Íme:

„...sok helyről szedett-vedett, sokféle ember, de mind *»nemkell«*-ember" (Mesterházi Lajos: Egyes szám első személyben 115); „Ez a nap a *Thormay-ne-hallja* beszélgetés jegyében indult" (Cseres Tibor: Parázna szobrok 316); „Volt köztük olyasféle, mint a málna...; és más apró gyümölcsök, amolyan aszalt *nemtudommik*, mint itt nálunk a mazsola meg a naspolya..." (Karátson Gábor: A gyermek Altdorfer 43); „...mit gyűjtöget, miért szorgalmatoskodik még mindig, mire jó ez az aprólékos *teszem-veszem?!*" (Kende Sándor: Élet és Irodalom 1981. február 7. 14); „Ismerem elevenségét, válogatott huncutságait, *»vele mindig történik valami«*, pontosabban: *»ő mindig csinál valamit«* természetét" (B. Lőrinczy Éva: Magyar Nemzet 1981. június 12. 8); „Tárgyakat idézek fel, holmikat, gondosan megőrzött *»még-valamire-jó-lesz«* élettörmelékeket. Összetekert madzagvégeket, ...*»kár-még-kidobni«* lyukas lábast" (Rab Zsuzsa: Élet és Irodalom 1981. január 17. 1); A mérhetetlen fáradtságot „... nem magyarázza fusizás, otthoni építkezés, tegnapi ivászat, csak valami *összedől-a-világ-hanem-leszünk-készen-emberek!*" (Megay László: Élet és Irodalom 1981. február 7. 16); „... ha dac, vagy akár pukkasztási szándék van a mondat mögött, ha csak a *Mit hülyéskednek itt velem?* indulata – nincs semmi baj. A természetesség, ami ijesztő" (Száraz György: Élet és Irodalom 1981. július 25. 5); „... nem tudta nem észrevenni az igazgató szája szögletében bujkáló – *na, mit akarsz, öcsi?!* – mosolyt" (Murányi Gábor: Magyar Nemzet 1981. június 9. 1); „... sürgős belső szervezeti kérdés, hogy miként válthatja fel a csalódottságot ismét a lelkesedés, a *»majdmimegmutatjuk«* nevű munkakedv" (Lőcsei Gabriella: Magyar Nemzet 1982. június 16.); „...az orvosírnoknak, aki a rendelőintézetben úgy süvölti a *magamitkeresittaranyos*-t, hogy a szelétől fázni kezd az ember, megváltozott beszédhelyzetben kicsúszna-e a száján a munkahelyén boldog-boldogtalannak osztogatott megszólítás?" (Fenákel Judit: Nők Lapja 1981. június 20. 7).

Régi és újabb keletű sztereotípiák is használatosak ilyen szerepben: „... még mindig tartja magát a tekintélyelv, *»a gyereknek hallgass a neve«*-szemlélet" (Völgyi Vera interjúja dr. Varga Zoltán pszichológussal: Népszabadság 1982. június 12. 17); „Szeretném nem elképzelni ..., hogy a tanulatlanság, a hozzá nem értés, az *»akinek beosztás adatott, meg hatalom, annak ész is adatott hozzá«*-szemlélet..." (Ordas Iván: Élet és Irodalom 1981. febr. 7. 1); „Miért nem győz meg az *»ez van, ezt kell szeretni«* kényelmes filozófiája?" (Sarbu Aladár: Élet és Irodalom 1982. június 25. 5).

Szállóigévé válóban levő irodalmi idézetek is – alkalmilag – elveszíthetik mondatértéküket: „A *»vétkesek közt cinkos, aki néma«* kiáltás ritkán hangzott fel, nem hallatszott messzire" (Hanák Péter: Élet és Irodalom 1981. július 25. 4); „Alfieri doktor ... a maga külön lelkiismereti drámájával éppen a Pillantás a hídról társadalmi motivációit, a *»vétkesek közt cinkos, aki néma«* írói sugallatot erősíti" (Havas Ervin: Népszabadság 1982. április 30. 7); „Ez a *»szeretném, ha szeretnének«* hangulat... nem válik előnyére az ügy méltóságának" (Görgey Gábor: Magyar Nemzet 1978. január 1. 5); „*»érte haragszunk, nem ellene«* alapon a mű hiányosságának érezzük azt is, hogy..." (Puskás L. Tamás: Magyar Nemzet 1978. január 24. 8).

A szó gyanánt vett mondatok szófajisága, mondatrészi értéke is meghatározható. Többségük melléknév és minőségjelzőként, kisebb részük főnév és mint alany vagy birtokos jelző épül be a mondat szerkezetébe.

A szerzők névsora önmagáért beszél. Van köztük kiváló író, költő, nyelvtudós, történelemtudós, publicista, kritikus, akikről nemigen tételezhetjük föl, hogy nem tudatosan nyúltak e sajátos nyelvi eszközhöz. Ez a forma erős expresszivitása, mozgalmassága, tömörítő képessége révén jól támogatja a szerző szándékát. Egyetlen példán nézzük meg, hogyan lehet köznapi módon kifejezni ugyanazt a mondanivalót! A Rab Zsuzsa-idézeten követem el ezt a merénylетét: *Tárgyakat idézek fel, holmikat, gondosan meg-őrzött élettörmelékeket, olyanokat, amelyekről azt hiszem, hogy még valamire jók lesznek.* Mennyivel szürkébb, nehézkesebb, terjengősebb, sivárabb így! Nem kapcsolja be az olvasót a jeles költő-műfordító érzelmi áramkörébe, gondolatvilágába úgy, mint ahogy azt az eredeti szöveg teszi.

Az itt bemutatott példák egyszeriek, alkalmiak, éppen újdonságukkal, frisseségükkel hatnak, de nincs elvi akadálya annak, hogy – kivált a rövidebb, egyszerűbb szerkezetű alakulatok – idővel meggyökeresedjenek. Például Boldizsár Iván "*nemkedvelem* szóval" jelzős szerkezetét (Élet és Irodalom 1982. július 9. 1), bizonyára a közkeletű *nemszeretem* (dolog, ember, viselkedés stb.) hatására, nem is érezzük olyan szokatlannak.

A szövegszerkesztésnek ezt az eszközét (alkalmi szavasulásnak nevezhetjük) örömmel vesszük, ha ízléssel, mértékkel alkalmazzák. Nyakra-főre való használatát, modorrá válását azonban már joggal kifogásolnánk; de végeredményben ez minden nyelvi formára érvényes.

G. Varga Györgyi

Éber szemmel, füllel

GÜGYE!

A napokban levélszekrényünkben a Magyar Hirdető lapját találtam meg. Mellékelem a címlap egy részét. A gyümölcslé reklámja nagyon meghökkentett és egyúttal felbosszantott. Ez a reklámnak nevezett valami – véleményem szerint – egyáltalán nem nevezhető szellemesnek. Állítólag zsüri vizsgálja felül a reklámokat. Talán lehetne segíteni azon, hogy a reklámszövegek ne legyenek nyelv- és helyesírásrontók.

Gálffy Pálné
1011 Budapest I.,
Fő u. 12.

ROMÁN

A *román* szónak a Magyar Értelmező Kéziszótár két élő és egy elavult jelentését közli: A) melléknévként: a tömegében Romániában élő, újlatin nyelvű (nép), illetve ehhez tartozó, vele kapcsolatos; *románul* = román nyelven; főnévként: 1. román ember; 2. e nép nyelve. – B) melléknévként: 1. *román nyelvek:* újlatin nyelvek, *román népek:* ilyen nyelven beszélő népek; 2. *román stílus:* a gótikát megelőző (építészeti) stílus, amelyet a tömörség és a félkörív alkalmazása jellemez. – C) (elavult) regény.

Az A) alatti jelentésben nem régi a szó. A XIII. században fordul először elő, de népi átvételként a beszélt nyelvből *rumuj*, majd *rumuny* alakban. Ez a román – beszélt nyelvi – *rumîn* (az *î* egy hátul képzett *i* hasonló az orosz jeri-hez) átvétele. A ma is használatos *román* alakváltozat csak az 1848/49-es szabadságharc idején bukkan fel először. Írásban a román nyelvben már a XVI. század óta előfordul az első szótagi *o*, de a beszélt nyelvben ma sem általános. A B) jelentés még ennél is későbbi, inkább tudományos munkákban, a nyelvészetben és a művészettörténetben olvashatjuk. A C) jelentés is elég kései, de már teljesen kiszorította a nyelvújításban alkotott *regény* szó.

A jelentéskülönbségek a trianoni békéig nem okoztak zavart, hiszen a nép és nyelv jelentésben az *oláh* szót használták. Ez a szó a XIII. században fordul elő először, és a szláv eredetű *vlah* (hegyipásztor) szóból ered, ugyanabból, amelynek többes száma *vlasi*. E többes számú alakból származik *olasz* népnevünk. Érdekes, hogy az *oláh* szó (véletlenül vagy szándékosan?) kimaradt a Magyar Nyelv Történeti és Etimológiai Szótárából. A *balaska* és *bális* szavak utalnak az *oláh* és *olasz* címszóra, az *olasz* hivatkozik a *vlach* címszóra, de sem az *oláh*, sem a *vlach* nincs meg a háromkötetes és sok-sokezer szót és származékot tartalmazó szótár-óriásban. Ez már azért is furcsa, mert a vezetéknevekben mindig a XV–XVI. századi népnevek fordulnak elő, tehát *Tóth, Horváth, Németh, Rácz, Oláh*. A ritka *Szlovák, Szerb* és *Román* vezetéknevek – a legutolsó kivételével – nem magyar névadás eredményei. A *Szlovák* vezetéknév valamely más szláv (horvát, morva, lengyel, cseh) faluba betelepült szlovák család ragadványnevéből keletkezhetett. Az egyébként ritka *Szerb* hasonlóképpen egy horvát vagy román faluba települt szerb család fejétől kaphatta e nevet. A *Román* vezetéknév az azonos hangzású *Román* keresztnévből származik (vö. német, orosz, lengyel *Roman*, francia *Romain*, olasz *Romano*).

A két világháború közti időben, mikor teljesen általánossá vált a *román* elnevezés, és ugyanakkor elavult az *oláh*, már időnként zavaró lett a kétértelmű szó használata. Ezen úgy próbáltak egyes nyelvtudósaink segíteni, hogy keleti szomszédainkra és azok nyelvére javasolták a *rumén* szó használatát. A *rumén* azonban nem terjedt el széles körben. Az *-ia* végű országnév és az ennek elhagyásával kapott nép- és nyelvnév mintája is a *román* alaknak kedvezett, hiszen: *Anglia – angol, Albánia – albán, Hollandia – holland, Portugália – portugál, Dánia – dán, Norvégia – norvég*, tehát: *Románia – román* (persze vannak olyan európai országnevek, ahol az *-ia* végződés elhagyásával nem kapjuk meg a népnevet, mint *Ausztria – osztrák, Skócia – skót, Bulgária – bolgár*).

A kétértelmű jelentés ma is okozhat zavart. Egy jugoszláviai magyar nyelvű földrajzkönyvben a Franciaországról szóló részben olvashatjuk a következő mondatot: „Lakói a *román* eredetű franciák." Egy nemrég kiadott ismeretterjesztő könyvben találkoztam a következő mondattal: „A *román* nyelvcsaládhoz a következő nyelvek tartoznak: az olasz, a francia, a portugál, a spanyol, a rétoromán és a román." E két mondat nem volna félreérthető, ha a nyelvcsalád jelzőjeként az *újlatin* szót használnák a *román* helyett.

Néhány évvel ezelőtt jelentkezett nyári egyetemre egy diák, aki románul akart tanulni Debrecenben. Mikor megírtam neki, hogy román nyelvi oktatás nem lesz, akkor azt válaszolta, hogy de hiszen van az egyetemen egy „Román nyelvek és irodalmak" tanszék. Ez igaz, de ott csak francia oktatás folyik, a többi, latinból származó nyelvnek csak elemeit tanulják, mégpedig csak a franciához viszonyítva.

Európa nyelvei – a magyart kivéve – megkülönböztetik a két fogalmat. Más szóval nevezik a nyelvcsaládot és más szóval a népet és a nyelvet, pl. orosz *romanszkij – ruminszkij*, szlovák *romansky – rumunsky*, angol *Romance – Roumanian – Rumanian*, német *romanisch – rumänisch*, svéd *romanisk – rumänisk*, francia *roman – roumain*, olasz *romanico – rumeno*, finn *romaaninen – romanialainen*. A svédben van egy *romani*, a finnben *romaani* népnév, de ez cigányt jelent (vö. *roma*).

Így az a javaslatom, hogy keleti szomszédaink neve maradjon a közhasználat szerint *román*, ezt a jelzőt használjuk a népre is, nyelvre is. A latinból fejlődött nyelvcsaládot viszont nevezzük következetesen *újlatin*-nak, mint ahogy hasonló elnevezés az angolban és olaszban is használatos, és nálunk sem ismeretlen.

A művészettörténetben használt *román* jelzőt stílusra, templomra talán meghagyhatjuk, noha semmi kapcsolatban sincs keleti szomszédainkkal. Ez a stílus ugyanis a XI–XIII. században olasz, francia, spanyol, angol, német és nem utolsósorban magyar nyelvterületen fejlődött ki, tehát nyugati, katolikus művelődési vidékeken. Soha nem terjedt át a pravoszláv, bizánci művelődési területre, amelyhez a románok tartoznak. **Kálmán Béla**

A mai magyar szépprózа gyakorisági szótáráról

A gyakorisági szótárak – kivételes esetektől eltekintve – valamilyen szöveg(ek) alapján készülnek, s az adott nyelvet és a feldolgozott szövegeket egyaránt jellemzik. Az ilyen szótárak általában két fő részből állnak: tartalmazzák a feldolgozott szövegek összes vagy leggyakoribb szótári címszavait vagy a szövegben előforduló szóalakjait, csökkenő gyakorisági sorrendben, s megadják őket ábécérendben is. A felhasználást, elméleti összefüggések keresését megkönnyítendő sok egyéb adatot, elsősorban számadatot is közölhetnek, amelyekkel a szavak eloszlását jellemzik a különböző szövegtípusokban, műfajokban. Így pl. megadhatják, hogy egy adott szótári szó összesen hány szövegrészletben fordult elő legalább egyszer.

A gyakorisági szótárak feldolgozott szövegei a legkülönfélébbek lehetnek a kitűzött céloknak megfelelően: nyelvoktatást szolgáló tananyagok, újságszövegek, a beszélt nyelvből vett szövegminták. Minden célra egyaránt megfelelő gyakorisági szótárt nem lehet készíteni.

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének strukturális és alkalmazott nyelvészeti osztályán 1975 óta készül a mai magyar nyelv gyakorisági szótára. E munkálat első eredményeit, a szépprózа területén végzett vizsgálatokat fogja hamarosan összegezni a KSH Államigazgatási Számítógépes Szolgálat nagy teljesítményű számítógépe: 258, egyenként 2000 szavas szövegrészletből elkészíti a szótári szavak csökkenő gyakorisági listáját, majd kinyomtatja. Az eredményt, a mai magyar szépprózа gyakorisági feldolgozását talán már 1983-ban kézbe veheti az érdeklődő.

A magyar nyelvet idegen nyelvként tanulóknak és tanítóknak egyaránt felbecsülhetetlen értékű segítséget fog nyújtani már a szépprózа gyakorisági szótára is. Számukra azonban legalább olyan fontos lenne az újságnyelv és a beszélt nyelv

Slágergyűjtő

Dallos képesszótára

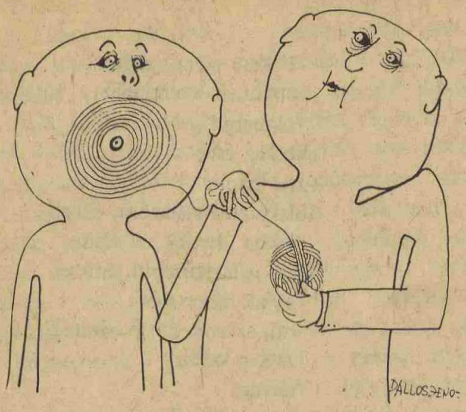

szövegeinek gyakorisági feldolgozása. Az általános iskolai tankönyvek készítőinek hasznára válna a gyerekek számára írt mesék, kis elbeszélések szöveganyagának hasonló vizsgálata, így könnyebben tájékozódhatnának a gyerekek számára ismert, illetőleg nem ismert szavak, fogalmak erdejében. E tapasztalatok hiányában csak saját képzelőerejükre, benyomásaikra s nem a tudományos eredményekre támaszkodhatnak. Ilyen speciális célú szövegfeldolgozásokra valószínűleg csak a nagyon távoli jövőben fog sor kerülni.

Most térjünk vissza a szépprózа elemzésének eredményeihez, nézzünk meg néhány konkrét példát. Az *alma* szó 15 szövegrészletben fordult elő. Eloszlása nem túlságosan egyenletes, hétféle szóalakját találhatjuk meg, s ezeknek összes előfordulása 24. A *búza* szónál már csak háromféle szóalakot találunk, s összesen nyolc előfordulásukat hat szövegrészletben fedezhetjük föl.

Mint láthatjuk, az összes előfordulás és a szövegrészletek száma egyik esetben sem volt azonos. Azonosak is lehetnek egymással (főleg az egyszer vagy kétszer előforduló szavaknál), de többnyire a szövegrészletek számának értéke kisebb, mint az összes előfordulásé. Ugyanis általában igaz s tapasztalatilag bizonyított tény, hogy ha egy szó előfordul egy szövegben, akkor ugyanezen szónak az előfordulási valószínűsége a szöveg folytatásában erősen megnő: szóismétlés formájában a téma szinte visszahozza, vonzza az adott szó ugyanazon vagy több más alakját.

A szépprózа vizsgálata a szófajok gyakorisági eloszlására is kiterjed. Az igék, segédigék és (főnévi, melléknévi, határozói) igenevek a félmillió szövegszónyi szövegnek együttesen csaknem 21%-át teszik ki, ebből az igék 17,56%-kal, a segédigék pedig csupán 0,4%-kal részesednek. A leggyakoribb szófajnak a közös főnév bizonyult, aránya a feldolgozott szövegekben 21,86%. A névelő aránya a szövegekben „csak" 11,67%, tehát minden 100 szövegszóból átlagban 11 vagy 12 a névelő valamelyik alakja.

Melléknéveink és alkalmilag melléknévként használt főneveink együttesen a szövegek 7,14%-át teszik ki, s természetesen ennek túlnyomó részét maguk a melléknevek alkotják, 6,96%-ban. A különféle fajtájú kötőszavak is gyakori szófajnak számítanak, ugyanis együttesen a szövegek 8,23%-át teszik ki. Érdekes, hogy a mellérendelő kötőszavak csaknem kétszer gyakoribbak az alárendelőknél.

Talán ennyi számadat is elegendő annak bizonyítására, hogy nyelvészetileg mennyire sokoldalú a szépprózа feldolgozása. Ne feledjük azonban el, hogy az itt közölt adatok kizárólag a mai magyar szépprózára vonatkoznak, s nem terjeszthetők ki sem a dráma, sem a tömegkommunikáció nyelvére, még kevésbé a mai beszélt köznyelvre. A szépprózára vonatkozóan azonban ezek az eredmények igen megbízhatók, hiszen – statisztikai nyelven szólva – nagy korpuszon vizsgáltuk meg azt a kis számú eseményt, amit a szófajok alkategorizálása jelentett.

Füredi Mihály

STÍLUSOSAN, HATÁSOSAN

„Föl, föl!"

Az Édes Anyanyelvünk 1982. évi 2. számában Pásztor Emil Vörösmartyt, Petőfit, Czuczort és Arany Jánost idézi annak bizonyítására, hogy József Attila A város peremén című költeményének *Föl, föl!* szavai a régebbi magyar költészetből merített nyelvi élmény. Cikke utolsó előtti bekezdésében a szerző felveti a kérdést, vajon Bresztovszky Ernőre, az Internacionálé magyarra fordítójára – *Föl, föl,* ti rabjai a földnek..." – nem ezek a hagyományok hatottak-e? Pásztor szerint ez nagyon is elképzelhető.

Elképzelhető, de bizonyíthatatlan. Az Internacionálé kezdősora Pottier eredeti francia szövegében így hangzik: „Debout! les damnés de la terre!" Az ébredésre, talpraállásra felszólító *debout* indulatszónak (és vezényszónak) pontos magyar megfelelője a *föl*. A fordító tehát, ha híven ki akarta fejezni a verssor mozgósító, harcra hívó jellegét, nem is írhatott mást. Bizonyíthatnánk ezt a mindenki rendelkezésére álló szótárakkal (Eckhardt: Francia–magyar és magyar–francia nagyszótár; Petit Robert) is, de az irodalmi fordítás világában a szótár nem kielégítő bizonyíték.

Ezért hadd hivatkozzunk Charles Louis Chassinra, aki 1860-ban Párizsban és Brüsszelben megjelent francia nyelvű Petőfi-életrajzában a költő számos versének francia fordítását is közli. Többek között a Pásztor Emil által is idézett Petőfi sor: „*Föl,* hát, magyar nép, e gaz csorda ellen" francia fordítása így szól: „*Debout* Hongrois, contre la horde...", majd két versszakkal lejjebb: „*Föl,* nemzetem, *föl*...", a fordításban: *Debout nation!*

Chassin könyvében természetesen Petőfi Nemzeti dala is szerepel, „*Debout* Hongrois!" azaz „Talpra magyar!" címmel. A költemény kezdete franciául: „La patrie appelle, ô Hongrois! *De – bont!*..." Hiszen a „Föl!" és a „Talpra!" valóban szinonimák. Ha nem ismernők az eredeti magyar költeményt, akár „Föl, föl!" is lehetne a „Talpra" helyén (csak éppen a vers bicegne).

Irodalmi adatok utalnak arra, hogy Petőfi életét és munkásságát eléggé jól ismerték a korszak francia irodalmárai. Arany János egyik 1861-ben megjelent cikkében rámutat, hogy Thalès Bernard nemcsak ismertette a magyar irodalmat a francia közönség körében, hanem több versében plagizálta is Petőfit.

Kérdezhetnénk tehát, vajon nem lehet-e, hogy Pottier, Chassin kortársa és a Párizsi Kommün idején harcostársa ismerte a „Debout, Hongrois!"-t, és ez visszhangzik a „Debout! les damnés de la terre!" riadójában, majd újra megszólal Bresztovszkynál „Föl, föl..." alakban.

Persze ez az elképzelés sem bizonyítható.

Vida Tamás

JÓBÓL IS MEGÁRT A SOK!

A jó szervezés, előkészítés, a kellemes és tartalmas szórakozást nyújtó kulturális és sportműsorok – köztük a Népszava-ankét, s a Táncsics Kiadó könyvvására – nem utolsósorban a kifogástalan ellátás – mondhatni – százszázalékosan megteremtette nagy találkozó családias – majális jellegét.

Hát még a gondolatjelből, ha 5 (=öt!) van belőle egyetlen mondatban!

(Petőfi Népe, 1982. aug. 11.)

Közzéteszi: **T. Urbán Ilona**

Ladik Katalin: Négy fekete ló mögöttem repül

Fekete szemű anyám, enyhítsd szomjadat a sötét szobából. Eljön az este, tüzes hamuba takarlak, ablakodat befalazom, a vakablakba ültetlek. Fehér galamb repül, ajtó és ablak nincs rajta. Hétszer megolvasom ujjaimat, összeverem szárnyaimat. Meleg szél fújja hátamat, nézz hátra, anyám, mit látsz? Négy fekete ló, olyan sovány, hogy fázom tőlük. Vágd le, anyám, a karodat, tedd be a szájamba, hozzád akarok repülni. Szem, száj, orr, fül, hol vagytok? Itt vagyunk a forró hamuban. Fehér galamb repül, elviszi örökre az ajtót, ablakot.

Ezt énekeltem sötét szobában, anyám halálakor.

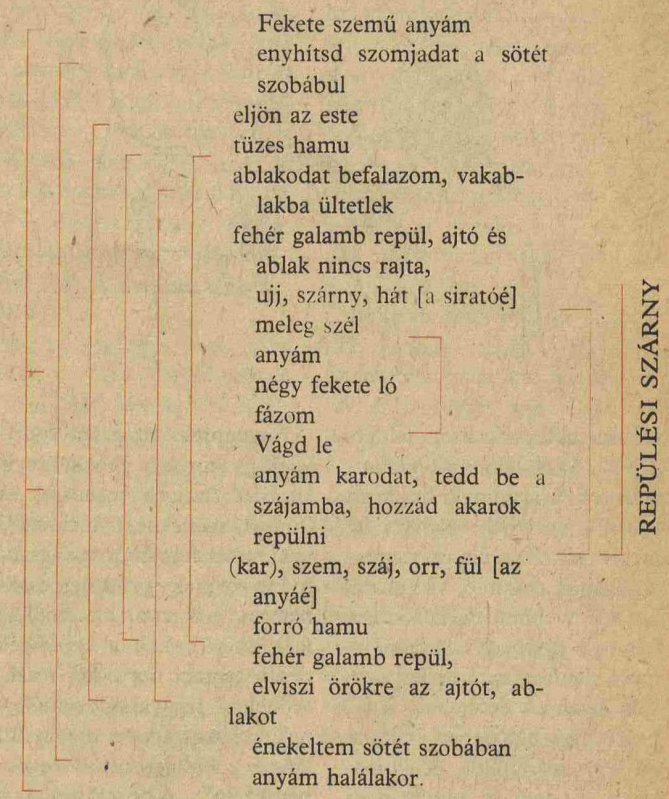

Janus Pannonius az első költőnk, aki halálában énekli meg anyját (Siratóének anyjának, Borbálának halálára; Szidalmazza a holdat, mivel anyját elragadta; 1463.). A klasszikus versmérték és nyelv, valamint a retorikai eszközök valósággal maguk alá temetik őszinte kesergését. Ötszáz évvel később csaknem ugyanannak a vidéknek szülötte, Ladik Katalin rövid, ritmikus prózában, folklór elemekbe temeti ugyanazt az érzést, az elszakadás fájdalmát, a siratást. Szülőföldjüktől nemcsak az egyéb verseikben megnyilatkozó ironizáló hajlamot örökölték, hanem azt a népi szólásmondást, felfogást is, hogy „aki nem tud siratni, nem is szerette a megboldogultat".

Ladik Katalin képei akár egy kis néprajzi lexikon címszavai is lehetnének. A repülő, sovány és fekete ló egyértelműen a halál jelképe, akárcsak a meleg szél a halál szele. Erre utal az aránylag sok *fekete, sötét* jelző, s ebben a környezetben az „eljön az este" és a „sötét szoba" is. Az elszálló fehér galamb az elhunyt ártatlan lelkét jelenti az egész európai néphitben, Nagy Szent Gergely pápa Dialógusaitól kezdve a középkori festményeken át a magyar hiedelmekig.

A meleg hamu testre helyezése általános gyógyító szokás, itt a halál elleni küzdelemnek még reményteljes mozzanata, szemben a már reménytelen erőfeszítés és küzdelem képeivel: „ablakodat befalazom", „vakablakba ültetlek". Egyetemes népi szokás, hogyha valaki meghal, a szoba ablakait ki kell nyitni, hogy lelke szabadon távozhasson. De ha azt akarják a családtagok, hogy köztük maradjon az elhunyt, hogy tovább „éljen", becsukják az ajtót, ablakot. Ugyancsak a kapcsolatfelvétel kísérletére utalnak a varázslás és a várakozás, valamint a készülődés képei: „hétszer (szent szám!) megolvasom ujjaimat", „összeverem szárnyaimat", „hozzád repülök". Az élet-halál küzdelmére vonatkoznak a hideg-meleg érzetek: *tüzes, meleg, forró, fázom.*

A külvilággal, a hozzátartozókkal való kapcsolat megszakadását, illetve ennek ellenőrzését jelzi a népi hagyományban is az öt érzék szervének a megtapogatása: szem, száj, orr, fül, kéz. Ehhez járul itt a kapcsolatteremtés kétségbeesett, kínzó és hiábavaló próbálkozása: „Vágd le, anyám, karodat, tedd be a szájamba, hozzád akarok repülni". Népi szokás nemcsak a felsorolt testrészek érintése, – él-e még a haldokló? –, hanem az ujj, kéz „megtörése", megcsavarása. A kéz átadása a „tudomány" átadását is jelenti, a továbbélést az utódban.

A népmesék „üldözési jeleneteinek" szokvány eleme a „nézz hátra,... mit látsz" felszólítás és kérdés.

Mindezek a motívumok klasszikus gyűrűs szerkezetbe szorítva követik egymást, a halál képe (négy fekete ló), illetve az anya szavai körül középpontosan tükrözve ismétlődnek, de úgy, hogy közben a halál beállt érzékeltető bizonyos előrehaladás is van bennük (lásd fent a verset a rajzolattal!).

Úgy tűnik, hogy mindaz, amivel a legutóbbi időkben az avantgardizmus kísérletezett csupán – az az eszköztár Ladik Katalin munkáiban beérett. Témája klasszikus és klasszikusan emberi: a halott anya elsiratása, megéneklése, – amennyiben a siratóének népi indíttatású is. (Amikor élőszóval ő maga olvassa föl, valóban énekli ezt a munkáját is. Félelmetes megjelenítő erővel hangzik el a haldokló anya egyetlen mondata: „Négy fekete ló, olyan sovány, hogy fázom tőlük.") Klasszikus a feszes szerkezet is. Klasszikusan magyar, hogy a szürrealizmussal rokon képeit valójában a folklórból, a népnyelvből veszi, a népmese elbeszélő módján szerkeszti mondatokba. Így mélyrenyúló gyökerekkel kötődik tehát egyrészt a népihez, másrészt gondos műköltőként az európai irodalmi hagyományokhoz. Ha visszanézünk a magyar irodalomban, az új, a modern, ha jó volt, mindig a fenti okok miatt vált klasszikussá, nem kisebbeknek a művészetében, mint Arany, Petőfi, Bartók és Kodály.

Bencze Lóránt

„Illetlenségek" és szótévesztések

(Botlások az „élő" és családias nyelvi közlésben)

„Illetlen"-nek nevezem – némi etimológiai önkényeskedéssel – azokat a szavakat, kifejezéseket, amelyek önmagukban nem helytelenek, de nem illenek bele abba a nyelvi, tárgyi, alkalmi beszédkörnyezetbe, amelyben használják őket. Az „élő" jelzőt a rádió és a tévé szaknyelvéből kölcsönöztem: „élő adás"-ról (vagy egyszerűen „élő"-ről) beszélünk akkor, amikor a beszélő a mondandóját nem leírt szöveg alapján, hanem ott, helyben rögtönözve közli velünk, amikor is nincs mód, lehetőség az egyszer kimondott szón, kifejezésen változtatni. Az általam felemlítendő esetek legjobb lelőhelyei így természetesen a közvetítések, riportok, interjúk, a rögtönzött előadások, viták, a műsorközlőnek és -vezetőnek a bevezető, összekötő vagy bezáró szavai, a sajtóban a lehetőség határáig hű – nyelvileg is hű – beszélgetések, interjúk stb.

Az „élő" közlésekben található nyelvi botlásoknak, elkapkodott nyelvi-nyelvtani fordulatoknak nagyon sokféle fajtája van. Legelsőül az „illetlenségek"-re adok példát, mivel úgy

érzem, ezekben az „élő közvetítés" tényén kívül más, nem is egyféle tényező szintén szerepet játszik. Lehet ez a tényező a – helytelen alkalomkor – választékosságra, irodalmiaskodásra, netalán a népiességre, bizalmaskodásra, akár a tréfálkozó hangnemre való törekvés, de lehet az egykor más tájnyelvet beszélő szülőktől kapott örökség is, melyről – hányan vagyunk így! – nem is gondoljuk, hogy másoknak a mi szavunk, kifejezésünk szemet szúrhat.

Az egyik sportközvetítő (példaként!) lépten-nyomon használja a „hírül", „hírül sem" fordulatot: „Az első félidőben *hírül* nem volt ilyen jó a mérkőzés"; a „csapat *hírül* sem jó játékkal nyert", „a játék a közönséget *hírül* nem villanyozta fel", „a beívelés *hírül* nem sikerült". Én ugyan nem ismerem (s a szótárakban sem találom) ezt a kifejezést, de tetszik nekem, magyarosnak érzem – ám nem sportközvetítésben. Még inkább oda nem illőnek érzem a *bizton* szót, mellyel én csak ünnepélyes, irodalmi szövegben találkoztam, 'nyugodtan, bátran, szilárd lélekkel' jelentésben („Bizton tekintem mély sirom éjjelét"; „S égve honért bizton nézzen előre szemünk"), de „illetlennek" érzem egy sportközvetítésben 'bizonnyal' jelentésben: „Gólszüretre már *bizton* nem számíthatunk", és egy hírlapi cikkben, mely a kufsteini raboknak „bizton nem teljes névsorá"-ról beszél.

Az efféle szavak egy másik csoportjában a nem helyén való választékosságra, előkelősködésre való törekvés szándékát gyaníthatjuk. Egy tudományos cikkben így ír egy professzor: „A pesti egyetemen *újfent* mindent elölről kellett kezdeni", sőt egy hivatalos közlés szerint is X. Y. „*újfent* megerősítette azt a szándékát, hogy..." Ugyancsak hivatalos szövegből való ez a mondat: „Az új gazdasági rendszer *újfent* szabályozza a beruházási költségeket." A kiemelt szót az Értelmező Szótár „régies"-nek jelzi, e helyeken inkább modorosnak hat, az *újból, megint, ismét* helyett. Szintén a rosszul alkalmazott választékosságot, „irodalmiaskodás"-t jelzik az efféle elhangzott mondatok: „a jegyek, *lett légyen* a (koncert) bejelentése csak ma délelőtt, egytől egyig elkeltek." A (nem is egészen helyes) *miután* helyett használta a bemondó a *minekutána* keresett kifejezést: „A mérkőzés elmarad, *minekutána* az ellenfél nem érkezett meg." Hasonlóképpen sportközvetítésben hallottam a régies vagy irodalmias szóval élő „*ilyeténképpen* bejutottak a döntőbe" formát (szerintem még az *ily módon* is előkelősködő a beszélt nyelvben). A Rádió hírszolgálatából valók ezek: „*eleddig* semmi hír nem érkezett", „*ezenközben* más tárgyalásra is sor került". Egészen szokatlanul „választékos" egy sportriporternek a közvetítést elindító „időjárásjelentése": „*esősre idomult* az idő". Talán ezek közé sorolhatjuk az olyan esetet is, mikor a középiskolás tanulóval beszélgető rádiós műsorvezető megjegyzi: „Úgy látom, néhány *kollégája* is izgul magáért."

Már inkább a közvetlenkedés, a „népi" beszédnem diktálta az ilyesféle szavakat, kifejezéseket a tudományos, értekező, újságírói, no meg persze a sportnyelvben: vajon „nem szakad-e *hamarvást* vége" Nyugat-Németországban a munkaadók és munkavállalók „ölelkezésének"? „*Igazándiból* csak az 50-es években indult meg" – mondja egy tudós a rádióban, s ugyanott egy műsorvezető az ablakon kinézve: „*bévül* is, kint is" nagy tömeg van. Ez a *bévül* előkerül a sportújságban is: „(a) csapaton *bévül* vannak nézeteltérések". E szavak közé tartozik az *ippeg* („sérülése *ippeg* jött rendbe") vagy a lépten-nyomon előkerülő *rögvest* és sok más. Úgy érzem, valami bizalmas, népi hangulatot akar sugallni a sportújságíró még akkor is, amikor – arról szólva, hogy mások után X. csatár lövése sem talált a kapuba – ezt írja: „a lövés nála is *hibádzott*". Személyre alkalmazva az Értelmező Szótár ritkának jelzi a *bóklászik* igét, de még fontosabb az, hogy ezt csak valaki*ről* szoktuk mondani, nem valaki*nek* szemtől szembe, ahogy egy rádióriporter teszi, mondván: „Látom, itten *bóklászik* a (szőlő)tőkék között."

Martinkó András

NYELV ÉS ISKOLA

„Így beszélünk mi"

Általában a diáktól, tőlünk nem várják el az iskolában, hogy az órákon összefüggően, hosszabb ideig beszéljünk, kisalőadásokat tartsunk. A magyarórákon ez szerencsére nem így van. Az iskolában a magyaróra az az alkalom, amikor az ismeretszerzés, a tanulás mellett időnként élménybeszámolók elmondására, fogalmazásra is van lehetőség. Ezekben a fogalmazásokban „nyelvet váltanak" a diákok. Az eddig igénytelenül, hányavetin beszélő tanulóból egyszerre szépen, igényesen fogalmazó nebuló lesz. Íme egy párhuzamos példa:

Vasárnap Királyréten voltunk kirándulni. Mikor megérkeztünk, már felszáradt a harmat, szépen kisütött a nap. Bementünk sétálni az erdőbe. A fák ráhajoltak az erdei ösvényre, ropogott a lábunk alatt az avar, s a lombkoronán át bekukucskált a napsugár. A madarak is énekeltek, ami nekem, városi embernek különösen tetszett.

A dombon fölfelé gyorsasági versenyt rendeztünk, hogy ki ér föl hamarabb. Persze mindnyájan elfáradtunk, mire a dombtetőre fölértünk. Szuszogtunk, fújtattunk, jólesett a friss levegő. Föntről gyönyörű volt a kilátás. Körben mindenütt dombos-hegyes vidék tárult elénk, a völgyekben szépen megmunkált szőlők katonás rendje állt, a lejtőn bárányok legeltek. A szép környezetben, ott helyben meg is ebédeltünk.

Jól éreztük magunkat egész délután.

Ugyanerről a kirándulásról ugyanez a fiatal már egészen másképpen beszél a magyaróra után, szünetben a barátnőjének. Lássuk csak!

Vasárnap fölrándultunk Királyrétre. Szerencsére klassz volt az idő. Egész nap csalinkáztunk az erdőben. Az a sok madár! Úgy bírtam őket! Ahogy mentünk az ösvényen, a gallyak recsegtek, meg minden.

Képzeld, dombnak fölfelé gyorsasági versenyt csináltunk. Gondolhatod, hogy kivoltam, mire fölértem, de a többiek is kiakadtak. Az elején még söpört fölfelé a banda, de a végén alig húztuk a belünket. Föntről franko volt a panoráma. Kuksiztuk a nagy természetet. Ja, meg láttunk cuki barikat, flamóztak. Erre mi is megtömtük a fejünket.

Szóval jól elhülyültünk.

Ebben a fogalmazásban teljesen más a tanuló mondatszerkesztése, szókincshasználata, stílusa. Nem ügyel a beszédére, nem „ecseteli" a részleteket, a táj szépségét, a friss levegőt, a természet fönséges nyugalmát, mert ezek nélkül is megérti a barátnője, hogy kirándulni volt, és hogy jól érezte magát. Esetleg be sem meri vallani, hogy neki tetszett egy kis vadvirág, vagy egy magányos fűzfa, hisz manapság nem divat az ilyesmit észrevenni.

Tehát beszélgetünk. Néha. Hiszen a tanárt sietteti a tanmenet. Egy héten két magyaróra van, az órák 45 percesek, egy-egy osztályban kb. 30 diák tanul. Ha minden időt beszélgetésre fordítanánk, egy diákra egy héten három perc jutna, amikor elvárják, sőt megkövetelik tőle a választékos, szép beszédet, a jól fogalmazott, „kerek" mondatokat. De ez a három perc sincs meg, hiszen magyarórán nemcsak beszélgetünk, hanem időrendben haladunk az irodalmi folyamatot végigkísérve.

Erre természetesen szükség van, ez vitathatatlan! De közben meg kellene tanítani a fiatalokat beszélni is. Hiszen az érettségi vizsgákon évente kiderül, hogy a negyedikes tudja az anyagot, megtanulta a megtanulandókat, „csak" elmondani nem tudja összefüggő, „zárt"

Bóklászik a tőkék között

mondatokban. Ezen talán segítenek az új anyagú és új szemléletű nyelvtankönyvek, amelyekből én is tanulok. Már elsőtől kezdve az új módszer segítségével ismerkedtünk nyelvünkkel.

Nekem – és nem vagyok egyedül a véleményemmel – nagyon tetszenek a nyelvtanórák. Úgy tanulunk – szinte játékos formában –, hogy magunk sem vesszük észre, mi mindennel ismerkedtünk meg, csak az óra végi összefoglaláskor. Új dolgokat sajátítunk el anélkül, hogy szabályokat mormolnánk „betéve", névelőt sem tévesztve. Megismerkedtünk a stílussal, a szöveggel, a kohéziójával, a hanglejtéssel, a kommunikációval stb. S ezt mindmind úgy, hogy közben szövegeket elemeztünk, szórendet vizsgáltunk, alkalmaztuk a fonetikai eszközöket is, példákat, játékos feladatokat kaptunk. Olyan feladatokat, hogy megoldásuk közben nekünk, diákoknak is beszélnünk kellett.

Nagyon sok az idézet is a könyvekben. Megismerkedünk olyan szövegekkel, versrészletekkel, amelyekkel a régi nyelvtankönyvekben nem találkoztunk. Persze a versidézetek mellett jó szakszövegeket is találunk. A könyv tehát jó, érdekes, újszerű. Remélhetőleg az új könyvek hatására kialakul az új szemléletmód is, hiszen hiába jó maga a könyv, ha a tanárok és tanulók szemlélete, „hozzáállása" még nem egészen megfelelő. (Folytatjuk.)

Farkas Márta
középisk. tanuló
Cegléd

Figyelmező

Mindenkiben, aki szívén viseli anyanyelve sorsát, kell élnie többé-kevésbé tudatosan egy nyelvi eszménynek. Sokszor kérdezik – szakmai oldalról is –, mi is voltaképpen ez a nyelvi eszmény. Vajon nemcsak szépen hangzó szó, de ködös fogalom, melyen használói sem igen tudják, mit értsenek. Pedig a nyelvi eszmény egyáltalában nem valami ködös, rendkívüli tudományos kiötöltség. Mindenki, aki megállapítja például Móra Ferencről, hogy nyelve szép, ízesen magyaros, vagy kipécéz a mindennapi használatban egy-egy nyelvi fonákságot, ezzel máris elárulta, hogy él benne, ha esetleg homályosan is, egy nyelvi eszmény, amelyhez hasonlítja azokat a nyelvi jelenségeket, amelyekről ítéletet mond. Az egyénben élő ilyen eszménynek kétségtelenül lehetnek és valószínűleg vannak is szubjektív elemei, de bizonyos, hogy tárgyilagos szemlélettel is meg lehet találni azokat a vonásokat, melyek kiemelten jellemzik. A nyelvi eszmény egy olyan magyar nyelv – mind a művészi igényű írásművekben (s elsősorban ezekben), mind pedig a nyelvhasználat minden egyéb területén, a tudományos okfejtésekben, a mindennapi beszédben és a kérészéletre szánt írásokban is, – mely épen őrzi a maga hagyományos, értékes tulajdonságait, azaz a tömörséget, a képszerűséget, a finom árnyaltságot, a világos szabatosságot és változatos hangzást, továbbá a rugalmasságot, mely magában foglalja nemcsak a különféle műfajokhoz, hanem a megváltozott igényekhez való simulást, anélkül, hogy szakítania kellene ősi jellemével.

(**Bárczi Géza**)

HELYESÍRÁS!
HELYESÍRÁS!

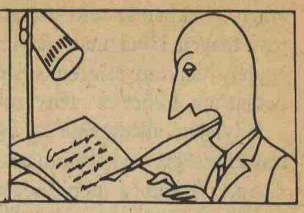

Helyesírásunk jubileumára

Százötven esztendővel ezelőtt, 1832 márciusában egy 32 oldalas füzetke jelent meg Pesten *Magyar Helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai* címmel, 750 példányban. A Széchenyi alapította Magyar Tudós Társaságnak ez a Vörösmarty Mihálytól és Toldy (akkor még Schedel) Ferenctől szerkesztett kiadványa az első akadémiai helyesírási szabályzat. Noha már címlapja is világosan tájékoztatja az olvasót arról, hogy a szabálygyűjtemény csak belső („különös") használatra készült, előszavának tanúsága szerint azzal a céllal, hogy a Társaság különféle publikációiban „az egy erkölcsi test' irása módja tétovázó és tarka ne legyen", az akadémiai írásgyakorlat rövidesen az Akadémián kívülire is számottevő hatással volt. Elvei a szabályzat újabb és újabb kiadásai révén a társadalomnak egyre szélesebb köreiben váltak ismertté és normatív jellegűvé. Toldy Ferenc 1844-ben arról szól titoknoki jelentésében, hogy „ha a' helyesírásban keletkezett némelly részintes eltéréseket mellőzzük, irás és ragozásban meglehetős egység és határozottság bélyegzik jelenkori irodalmunkat".

Hogyan és miben kívánták egységesíteni a szerkesztők koruk írásgyakorlatát, melynek „tarkasága" részint a felekezeti helyesírások keveredésében, részint ezektől független írásszokásokban jelentkezett?

Kétségtelen, hogy bőséges választék állt rendelkezésükre az írásproblémák különféle megoldásmódjaiban. Szemléletük józanságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy feladatuknak nem új eljárások bevezetését tekintették, hanem a meglevők közül a legcélszerűbbnek látszók kiválasztását és kodifikálását. Az írás „főbb szabályai"-t akarták megfogalmazni, ezért nem is foglaltak állást a helyesírás valamennyi kérdésében, hanem csupán azokra terjesztették ki figyelmüket, amelyekben legfontosabbnak találták az egység létrehozását.

Mindenekelőtt 38 betűben rögzítették a magyar ábécét. Ebből a betűsorból hiányzik még a *dz* és a *dzs*, a mai *c* pedig *cz* formában követi a *cs*-t. A mássalhangzók hosszú időtartamának jelölésére a nagy múltú betűkettőzést tartották érvényben, de a kétjegyűek csonkított kettőzését csak a tőszavakban (pl. *asszony*) minősítették helyénvalónak; a tő és a toldalék határán a teljes kettőzést (pl. *veszszen*) írták elő. – A hangjelölés területén foglalkozik a szabályzat az idegen szavaknak és a nem latin betűs írású népek tulajdonneveinek írásmódjával is. Az idegen szavak írásában különbséget tesz a meghonosodottak (az „életnyelvbe átmentek") és a csupán szűkebb körben használt, műszói jellegűek között: az előbbieket magyarosan, az utóbbiakat idegen formájuknak megfelelően íratja. Ugyancsak a kiejtést tükröző magyaros írásformát kívánja meg a fentebb említett tulajdonnevek esetében is. Kivételes írásúnak tekinti ellenben a magyar „nemzetségi nevek"-et (az ősi családneveket), amelyek a közszavak hangjelölésétől eltérően „megtartják régi irásmódjokat".

Helyesírásunk jövőjének alakulása szempontjából rendkívül nagy jelentősége volt annak, hogy a szabályzat szerkesztői Révai tanítását és Kazinczy gyakorlatát követve, az ún. jottista (= *j*-vel író) álláspontot fogadták el – vagyis a *látja*-félék helyességét vallották a Verseghy követelte, ún. ipszilonista (= *y*-nal író) *láttya*-félékkel szemben –, és általában is a szóelemző írás elvét tették

magukévá. Az ide tartozó eseteket nem sorolják ugyan fel, csupán a *cs, gy, ly, ny, ty* betűvel kapcsolatban jegyzik meg, hogy ezek csak „törzsökszavak"-ban használhatók, a „ragasztott szavak"-ban *ts, dj, lj, nj, tj* kapcsolattal kell jelölni hangjukat, de a szabályzat egész szövegében a szóelemzés elvét érvényesítik, valahányszor toldalékos vagy összetett szót közölnek. – Hasonlóképpen szilárd alapját vetik meg a jövendő írásgyakorlatnak a szavak elválasztásakor figyelembe veendő tudnivalókkal, valamint a mondatot, a tulajdonnevet és a megszólítást kezdő nagybetűre vonatkozó szabállyal.

Feltűnő lehet, hogy az írásjelek közül csak kettőt említ a szabályzat: a hiányjelet mint a kihagyott betűre vagy ragra utalás eszközét és a kötőjelet, melynek használata kötelező az *-e* kérdőszócska előtt, de fakultatív az összetétel tagjai között (tehát az *öröm-dal* és az *örömdal* egyaránt helyesnek minősül).

Másfél évszázad alatt természetesen sok minden változott nyelvünk életében: nem egy régi jelenség elavult, s helyükbe számos új született. A nyelvfejlődésnek ezzel a folyamatával párhuzamosan alakult írásrendszerünk is. Az időről időre kiadott akadémiai szabályzatok előbb vagy utóbb tudomásul vették a különféle nyelvi változásokat, s újabb és újabb reguláik megfogalmazásában igyekeztek hozzájuk alkalmazkodni. Bár ennek következményeként helyesírási szabálykészletünk mind tartalmában, mind terjedelmében alaposan megváltozott százötven évvel ezelőtti állapotához képest, kétségtelen, hogy mai írásrendszerünk számos részletében az 1832-i gyökerekről sarjadt. Első akadémiai szabályzatunknak a nemzeti írásbeliség egységének megteremtésében betöltött szerepét hasonmás kiadásban való megjelentetésén kívül a Magyar Nyelvtudományi Társaság és az akadémiai Helyesírási Bizottság együttes emlékülése is méltatja a jubileum esztendejében.

Szemere Gyula

Mann-né nem azonos *Bernadettel*

Lapunk ez évi 1. számában Pásztor Emil amellett érvelt, hogy a *-né* asszonynévképzőt a kettőzött *n*-re végződő családnevekhez (pl. *Mann, Hoffmann, Hermann* stb.) kötőjellel kell kapcsolni: *Mann-né, Hoffmann-né, Hermann-né*. A helyesírási szabályzat 230. pontján alapuló javaslatát azonban levélírónk, Mann Miklósné a 2. számban „kissé keresettnek", „köznapi nyelvünktől idegennek", „elrettentőnek" és „nehézkesnek" nevezte, és jelezte, hogy ő maga – az egyszerűsítés elvét alkalmazva – mindig *Manné* formában írja le a nevét, ez a „cégszerű" aláírása is.

Személy szerint ezt kedves vitapartnerünk természetesen megteheti (nem létezik olyan törvény vagy jogszabály, amely őt a *Mann-né* formára kötelezné), de nincs igaza. – Ha ugyanis elfogadjuk a családnevek írásának azt az általános követelményét, hogy toldalékos formáikból is pontosan vissza lehessen állítani az alapalakot, s ezért így írunk: *Kiss-sel* (mert: *Kiss*), *Tarr-ral, Tarr-ra* (mert: *Tarr*), *Scott-tal, Scott-tól* (mert: *Scott*); *Mann-nal, Mann-nál* (mert: *Mann*); akkor a *-né* képző sem lehet kivétel, tehát csak a *Mann-né, Hoffmann-né, Hermann-né* írásmódot lehet ajánlani. Az egyszerűsítés elvének alkalmazása révén létrejött *Manné* forma mást jelent: 1. *Man* + *né*, azaz Man úr felesége; 2. *Mann* + *é*, azaz egy Mann nevű személyé.

Pásztor Emil idézett cikkében a *Mann-né* írásmód logikáját ki szeretné terjeszteni a kettőzött mássalhangzóra végződő keresztnevekre is, ekképpen: *Bernadett-tel, Bernadett-től, Mariann-nal, Mariann-nak, Mariann-nál, Marcell-lel*. Szükség van-e erre?

A keresztnevek, bár szintén személynevek, kissé más természetűek, mint a családnevek. A köznevekhez hasonlítanak ugyanis abban, hogy míg a családnevek sokszor igen hosszú ideig őrzik valamikor rögzített formájukat, addig a keresztnevek írása (mint a közneveké) mindig követi a hangjelölési rendszer változásait: *Móricz, Paál, Sigmond* (csak családnevek); de: *Móric, Pál, Zsigmond* (elsősorban keresztnevek). Továbbá: *Bernadet, Marian, Marcel* írásváltozatú keresztnévi formáink nincsenek (vö. Magyar utónévkönyv).

Ez a két körülmény (különösen az utóbbi) lehetővé teszi, hogy a kettőzött mássalhangzóra végződő keresztnevek esetében ugyanúgy alkalmazzuk az egyszerűsítés elvét, ahogyan a köznevek tartományában teszszük, tehát így írjunk: *Bernadettel, Bernadettől, Mariannal, Mariannak, Mariannál, Marcellel*. Ezekből a formákból is egyértelműen visszaállíthatók a *Bernadett, Mariann, Marcell* alapalakok. Nincs hát szükség arra a védelemre, amelyben a kettőzött mássalhangzóra végződő családneveket részesítjük.

Fábián Pál

Dallos képesszótára

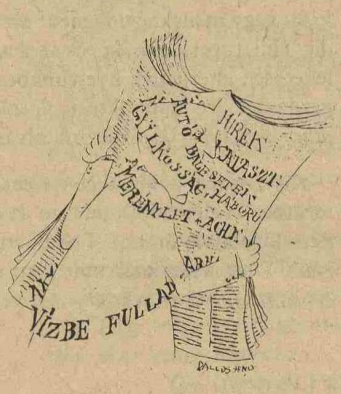

Információválság

A különbség hallható is!

A *játszunk* és a *játsszunk* igealakokkal foglalkozó írások (pl. Tóth Imre: Játsszunk a játszunk igealakkal; Élet és Tudomány 1968. 44. sz.) mindig rámutatnak arra, hogy a kijelentő módú *játszunk*-kal szemben a felszólító módban a *-j* jel teljes hasonulása miatt *játsszunk*-ot kell írni, jóllehet mindkét forma egyformán „jáccunk"-nak hangzik. A kifogástalan tanítás ellenére még képzett emberek körében sem ritka a két írásforma összekeverése, ahogyan ezt például Tóth Imre is megállapítja.

Az ilyen súlyos helyesírási hibáknak talán az is oka, hogy a szakírók csak a látvány és az értelem (a szóelemzés) szempontjából szokták megvilágítani a kérdést, de nem figyelmeztetnek egy (szerintem) igen lényeges mozzanatra, a két igealaknak és környezetének jól hallható kiejtésbeli különbségére.

A *játszunk* és a *játsszunk* egyaránt jeles, ragos forma. A *játszik* ige ezeket a toldalékokat csak felhasználása közben, a beszédben, a szövegben, annak alapegységében, a mondatban kapja meg. Nyilvánvaló, hogy a két különböző jelentésű alaknak a kiejtése sem lehet ugyanaz, ugyanis a beszédnek az írásnál sokkal gazdagabb kifejezőeszköz-tára van (hangsúly, hanglejtés, beszédtempó, szünettartás). Ezért a kijelentő mód jelen idejében a *játszunk* („jáccunk") alak (pl.: Mi mindig az udvaron játszunk.) más hangsúlyozású, mert a mondatnak, amelyben előfordul, mások a hangsúly-, hanglejtés- és szórendi viszonyai, mint annak a mondatnak, amelyben a *játsszunk* („jáccunk") felszólító módú alak előfordulhat. (Pl.: Fiúk, játsszunk teljes erőbedobással a válogatott ellen!)

Tehát nemcsak a helyesírás törekszik – ez esetben a szóelemzés elvének érvényesítésével – a pontos megkülönböztetésre, hanem a beszéd is a maga eszközeivel.

A *játszik* ige minden hasonuló (felszólító módú és tárgyas ragozású) alakjának részletes, mondatba illesztett bemutatására, elemzésére helyünk nincs. De reméljük, a kiejtésre való figyelés szempontját ajánlva, hozzásegítettük olvasóinkat a helyes írásmód mindenkori megtalálásához.

Hangay Zoltán

Göröndnyomában Sárközig és tovább

Egy utazás: hangulat, felfedezés, emlék.

Aki a Sárköz fővárosába, Decsre látogat, nem felejtheti el megnézni a tájház szép kiállításait. S ha elfárad a nézelődésben, kipihenheti magát a közeli *Göröndi Presszóban.*

Göröndi? Mi lehet ez? E valódi tájszó magyarázatával végül a tájházban ismertettek meg. A Duna és a Sárvíz határolta területet (innen a vízrajzi utalású tájnév is: Sárköz, ehhez hasonló a Bodrogköz) évszázadokon át elöntötték a környező folyók. A lakosság felfigyelt a magasabban fekvő, így a vízből kiemelkedő földterületekre. Ezeket nevezték *göröndi*-nek. Pontosabb felvilágosítást ennél csak az Új Magyar Tájszótár (a későbbiekben ÚMTsz.) második kötetének cédulaanyagából meríthettem. Itt *girind* címszónál a következőket találjuk. A szó első jelentése: mélyen fekvő területből, mocsárból, árvízből kiemelkedő dombos hely, földhát. Alakváltozatai: *gerind, geringy, göröndi* (Bogyiszló, Szeremle, Decs, Őcsény vidékéről). A második jelentése: a birtok határát jelölő, kissé kiemelkedő földcsík, mezsgye (debreceni adatok alapján). A hangalak: *gerend.* A Balaton mellékén így nevezik a parttal párhuzamos homokhátat a tó fenekén. A *gerend* Borsod, Zemplén vidékén: hegygerinc. Az ÚMTsz. *gorond* címszava sem lesz ismeretlen annak, aki a *girind* első jelentését elolvasta. Az utalások a szótárban természetesen segítenek. De nézzük a *göröndöt!* Ez tehát köznév. Használatára álljon itt az a Tolna megyei nyelvjárási szöveg, melyet 1912-ben gyűjtöttek, s a Néprajzi Értesítő XIII. évfolyamában ma is bárki tanulmányozhatja.

„Haj, az én gyerök- meg legénykoromban más világ volt itten, meg Szekszárdon is, meg arra föl Paksig, a hol ezek a szántóföldek, ezek a nagybirtokok vannak, [...] ez itt mind tölfaerdő, sás, nádas, tóság, vízjárás volt, [...] a göröndökön vót a rét meg a legelő." Katona Imre: Sárköz című könyvében a foglalkozási ágakat elemezve többek között így ír: „A múlt század közepe táján ingben, gatyában indultak halászni; ha vízbe kellett gázolniok, bocskort vagy rossz csizmát húztak. Folyóparton, kis göröndökön ütöttek tanyát, közvetlenül a víz mellett. [...]"

A falvak tehát göröndökre épültek. A környező mélyebben fekvő területekből kiemelkedő dombhátat pedig kezdték a birtokba vevőről elnevezni. A Tolna megye földrajzi nevei c. kötetben, mely az Akadémiai Kiadó gondozásában 1981-ben jelent meg, szép számmal találunk erre példát: *Pintér-Göröndi:* volt tulajdonosáról (Bogyiszlón); *Majsai-Göröndi:* Majsai nevű család földjéről (Szekszárdon); *Szarvas-Göröndi:* árvíz idején ide menekültek a szarvasok (Sárpilisen); *Cigány-Göröndi:* valamikor cigányok laktak ezen a göröndön (Bátán). A földrajzi név eseményre utal: *Égött-Göröndi:* valamikor aklok voltak itt, amelyek leégtek (Bátán). Összetett földrajzi nevekben: *Göröndorr:* a göröndi kiszögellése (Decs területén). E helynevek Tolna megye természeti földrajzának emlékeit idézik. Ma a folyók szabályozása, az árvizek, mocsarak lecsapolása után a turista réteket, legelőket lát itt és szántóföldeket.

Sárköz sok tekintetben hagyományőrző. A régi szorgos kezek munkáját, szőtteseit, agyagkorsóit, mázas cserepeit mindannyian ismerjük és csodáljuk. Tájszavait se felejtsük el!

A decsiek példája bizonyítja: találkozhat a nyelvjárás és a névadás. Igaz, a kezdet mindig nehéz. Az úton tehát már elindultunk. Óvatosan, vállalkozó kedvvel, jó nyelvérzékkel nem árt továbblépni.

Vitányi Borbála

SZAKNYELVI BERKEKBEN

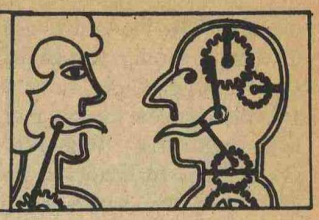

Mire képes a magyar közgazdasági szaknyelv?

A közgazdasági szaknyelvi szövegek tanulmányozása során felkelti figyelmünket, hogy bizonyos képzők és összetételek mindinkább terjednek és egyre termékenyebbé válnak, újabb és újabb szavakkal „ajándékozzák" meg nyelvünket.

Ezek közé tartozik pl. a *-szerű* képző, melyet nem lehet a szaknyelv sajátságának tekinteni, hiszen köznyelvünk számtalan szavában fellelhető. Kapcsolódik melléknévhez: *nagyszerű*, számnévhez: *egyszerű*, leggyakrabban azonban főnévből képzünk segítségével melléknéveket: *időszerű, célszerű, korszerű, hivatásszerű* és így tovább. E képző a közgazdasági szaknyelvben is igen el van terjedve, és bár a vele alkotott melléknevek és a belőlük létrejött állandósult szókapcsolatok nem minősülnek szakszónak vagy -kifejezésnek, szaknyelvi gyakoriságuk meghaladja a köznyelviét. Elég csak a napilapok közgazdasági rovatait böngésznünk ahhoz, hogy *a termelés ugrásszerű emelkedése, üzemszerű alkalmazási mód* és hasonló jelzős szerkezetekből egész csokorra valót találjunk. Ezek a kifejezések otthonosan csengenek valamennyi olvasó fülében. Eltűnődünk azonban a *-szerű* képző ilyen alkalmazásán: „a vámon kívüli intézkedések visszaélésszerű felhasználása" (HVG 1981. dec. 12. 4. o.).

Hasonlóan termékeny szóalkotó elem az *-igényes*. Az *igényes*, mint önálló szó maga is képzés útján keletkezett: *igény, igényes*, segítségével pedig főnévből melléknevet tudunk alkotni. Az így létrejött szavak nem idegenek nyelvünktől. *Időigényes* munkán pl. mindenki olyan feladatot ért, amelynek elvégzése időt, sok időt igényel. Minden bizonnyal e minta alapján keletkeztek az *anyagigényes, eszközigényes, tőkeigényes, alapigényes* melléknevek, melyek közgazdasági szaknyelvünk eszköztárát gazdagítják.

Az *-arányos* végű melléknevek a köznyelvben ritkák. (A *méretarányos* szó is alighanem szaknyelvi eredetű.) Szakszövegben alkalmasak viszont a *valamivel arányban álló* szerkezet lerövidítésére, tömörítésére, létüket is feltehetően ennek köszönhetik: *értékarányos* ár, *időarányos* bér.

Gyakori melléknévi képző lett *-képes* szavunk. A köznyelv is kedveli: *életképes, ütőképes, alkalmazkodóképes*. Az összetétel alapjául szolgáló szó gyakran igéből képzett főnév: *él – élet – életképes* vagy melléknévi igenév: *tűr – tűrő – tűrőképes*, jelentése pedig 'élni, tűrni képes, képes az életre, tűrésre.' Ezek a formák meglehetősen elterjedtek nyelvünkben. Nem szokatlan tehát, ha közgazdasági irodalmunkban *fizetőképes* keresletről, *versenyképes, piacképes, exportképes* áruról olvasunk.

Kissé szokatlanabb a *piacorientált* szavunk (*piacra orientált* változatban is előfordul), de sem az előbbi, sem az utóbbi formában nem fogadható örömmel nyelvünkben, és félő, hogy további hasonló származékoknak nyit utat, mint hozamorientált vagy netán *tőkeintenzív*, amelyektől – úgy vélem – óvni kell nyelvünket.

Borgulya Istvánné dr.

BESZÉLNI NEHÉZ

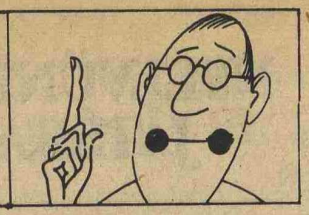

A nyökögésről – kívülről nézve

Lapjuk idei első számá hozzászólásra késztetett. Vereknyei Nándor és Deme László írtak benne a rádióban, televízióban egyre gyakoribbá váló nyökögésről.

Magyar televízióadást még nem láttam, a magyar rádiót is ritkán hallhatom, mert itt Svájcban a Beromünster adó teljesen elnyomja. Hosszú éveken át éltem azonban francia nyelvterületen, feleségem és egész családja francia anyanyelvű.

A francia nyelvvel való kapcsolataim során azt tapasztalom, hogy ezt a nyelvet csakis nyökögve lehet beszélni. Az *ööö* általános francia szokás, függetlenül attól, hogy hétköznapi beszédről vagy előadásról van szó. Francia rádióadásban a bemondótól kezdve az akadémiai tagig mindenki egyformán nyökög. Láttam riportot a francia televízióban híres emberekkel: nyökögött a riporter, nyökögött a riportalany. Átkapcsoltam a német adóra – ott nem nyökögött senki. Amikor azonban a német riporter franciául szólt egy franciához, a francia azon nyomban elkezdett nyökögni, s erre a harmadik mondatnál már a német riporter is átvette tőle a nyökögést.

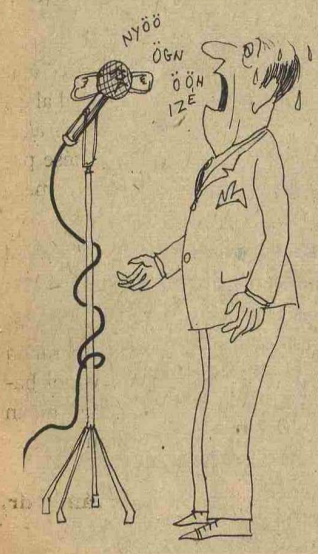

Vereknyei Nándor azt írja, hogy az egyszerű emberek, munkások, bányászok, üzleti eladók sohasem nyökögnek a riportokban. Ez a rossz szokás tehát elsősorban a képzettebb, műveltebb emberek között terjedt el. – Anélkül, hogy túl merész következtetéseket vonnék le, felvetem a kérdést: nincs-e itt valami káros francia hatás? A külfölddel, idegen nyelvekkel, a francia nyelvvel elsősorban a műveltebb emberek ismerkedhetnek meg közvetlenebbül. A rádió- vagy tévériporterről feltehető, hogy találkozott már franciákkal, hallott francia rádió- vagy tévériportot. Annak stílusát hallva talán azt gondolhatja, hogy a nyökögés a finomság, az előkelő modor jele, s ha a „csodálatos" franciák nyökögnek, hát a magyarnak is így illik, hogy el ne maradjon az ő „magasabb" színvonaluktól.

Mert a nyökögés ragadós! Beszéltem nemegyszer francia területen élő magyarokkal. Már magyarul is nyökögtek. Nem azért, mintha elfelejtették volna anyanyelvüket, hanem mert már hozzászoktak a francia beszédmodorhoz. A német területen élő magyarok viszont nem nyökögnek. Még azok sem, akik pedig már keresgélik a magyar szavakat.

Nem tartom lehetetlennek, hogy a nyökögés elterjedésében – mivel éppen riporterek és műveltebb emberek között jött szokásba – némi külföldi, pontosabban francia hatás is szerepet játszhat. De a nyökögés a franciáknál is a folyamatos beszéd gyengeségének, a kifejezőkészség hiányának a jele! Nekünk erre semmi szükségünk sincs. Kár lenne utánozni.

Dr. Vezényi Pál
(Zürich)

A nyökögésről – visszanézve

Ez évi számainkon végighúzódik a téma, a „nyökögés" (de a hozzászólások révén átgyűrűzött még „Beszélni nehéz" című rádióműsorunkba is). Ki innen, ki onnan közelítette; ki így, ki úgy eredeztette, magyarázta és értékelte. Szépnek, kívánatosnak senki sem mondta, de „Feszítsd meg!"-et is kevesen kiáltottak rá.

A rovatszerkesztő úgy látja: figyelemkeltőnek, gondolatébresztőnek egyelőre ennyi is elég, s a sorozat így most lezárható. Bizonyára vannak – s maradnak –, akik Vereknyei Nándor szigorúbb hangját érzik a magukénak; aminthogy alighanem vannak – s hadd higgyem: szaporodnak lassan – a megértőbb hangnak hívei.

A megértés persze nem felmentés: magam is, Korchmáros László is „türelem"-pártiak volnánk inkább. Mi egymással nem vitában állunk, inkább az egymást kiegészítés viszonyában. Úgy látom: valójában kettőnknek együtt van igazunk. Azaz: a nyökögésnek egy része az egyik indíték (az élőbeszédbeli gyakorlatlanság) gyengülésével eltűnhet a fejlődés során; a másik része viszont a másik indíték (a gondolatformáláshoz való szókeresés) megmaradásával még hosszan elkísérhet minket. Bár a „szómegtalálás" gyakorlatának erősödése enyhíthet ezen is.

Akárhogy is; az általam javasolt türelem mindkettőre szól: az egyikre átmeneti, a másikra akár örökkétig tartó érvénnyel. S az elmondottak szellemében akár így egészíthetném ki a korábban mondottakat: ám inkább nyökögjünk (még egy ideig), semmint papírba bújva felolvassunk; s inkább nyökögjünk (akár az idők végezetéig), semmint folyékonyan halandzsázzunk vagy épp hazudozzunk.

Dr. Vezényi Pál gondolata érdekes, csak nem tudom: valós-e. Nálunk a külföldmajmolásban épp a gallomániának nincsenek gyökerei; ennyire mélyre hatolóak semmiképp. S lehet, hogy én más közegét ismerem a francia közéletnek (s azt ugyanolyan tisztes távolból és kevésbé tisztes felületiséggel, mint ő az általa említettet); de bizony én éppen irigyelni szoktam azt a francia átlagpolgárt, aki mindig szavakész és vitára kész, sőt mindezekre képes is.

Valahogy elegendőnek érzem tehát a „nyökögés" szokásához a fentebb felsorolt „belső" indítékokat; s nem hiszem, hogy ezt idegenből kellett volna tanulnunk. Aminthogy a petyhüdt, laza hangképzés sem föltétlenül angol, s a szótagelnyelés, magánhangzó-redukció sem orosz nyelvi hatás. Egy régi anekdota jut eszembe erről: „Ne tessék kérem lökdösni engem! – szólal meg a villamoson egy bánatos részeg hang –. Elesek én magamtól is!"

De ha bennünk az ok, akkor nálunk az ellenszer is!

Deme László

BÁTORSÁG?

A mellékelt cikkrészlet számomra roppant érdekes. Őszintén bevallom, én nem lennék bátrabb, ha két olyan ütést kapnék, hogy kiszámolnak utána.
(Népszabadság, 1982. máj. 11.)

Dr. Varga Gyula
Budapest

Malorny nemcsak zilláltabb, de bátrabb is lett, amikor a salgótarjáni sportoló két olyan ütést vitt be, hogy a publikum is elcsendesedett; az elsőnél számoltak Malornyra, a másodiknál pedig kiszámolták, és így a jegyzőkönyvbe k. o. került.

Dezsőfi – vagy *Dözsőfi*?

Nemrég jelent meg Hernádi Sándornak Szó-beszéd című képzelt nyelvi folyóirata, amely színességével, ötletességével nagyon jól szolgálja a nyelvművelést.

Van azonban e kiadvány 108. oldalán egy olyan megállapítás, amellyel nem tudok egyetérteni. A Családneveink kiejtéséről című fejezetben a szerző ezt írja: „Az élő személy hagyományos hangjelölésű családnevét *úgy olvassuk, úgy mondjuk, ahogyan az illető szokta.* (...) ...hasonló esetekben senkit sem szabad arra kényszeríteni, hogy változtassa meg hagyományos leírású nevének kiejtését. Nincs helye bíráló, nyelvi műveletlenségre célzó megjegyzéseknek sem. *A családnév kiejtésének módja a személyi jogok egyike.* Ezért hangoztatjuk Weöres Sándor nevét is úgy, ahogyan ő szokta: »vörös«."

Már az idézet első megállapítása is kérdést vet fel. Honnan tudni ugyanis, hogy valaki hogyan ejti a nevét, ha nem ismerjük az illetőt? Hogyan szólítsunk valakit, akinek nevét például a telefonkönyv szakmai jegyzékében olvassuk, ha fel akarjuk hívni? Vagy ez a szabály csak a híres, a közismert emberek nevére vonatkozik? De ki nevezhető annak? Hiszen ez a kategória nagyon is szubjektív, sőt állandóan változó, s így aligha lehet egy nyelvhasználati szabály alapja.

Az a kitétel pedig, hogy „a családnév kiejtésének módja a személyi jogok egyike", *csak* a hagyományos hangjelölésű családnevekre, sőt pontosabban: *a családnevek hagyományos hangjelölésű részére vonatkozhat!*

A példaként felhozott *Weöres* családnévben tehát csak az első (régies jelölésű) magánhangzó hangozhat *ö*-nek. Mi indokolná a második magánhangzó *ö*-s ejtését? Hiszen itt nincs semmiféle „hagyományos" hangjelölés, az „e" betűnek a magyar köznyelvben kizárólagosan elfogadott ejtése: *e*. Ezt a betűt senki sem ejtheti tehát önkényesen *ö*-nek, maga a költő sem; illetve ha *ö*-t akar ejteni és ejtetni, akkor más írásformát kell használnia. Nem véletlen egyébként, hogy oly sokan ejtették és ejtik ma is (művelt értelmiségiek) a költő nevét „vöres"-nek (szerintem helyesen). Ez felel meg ugyanis az írásképnek, s a nyelvközösség által kialakított normákat senkinek sincs joga megváltoztatni; mert ha ezt teszi, akkor árul el nyelvi műveletlenséget.

Ha ugyanis elfogadnánk a Hernádi Sándor által vallottakat, az bizony névejtési anarchiára vezetne. Mert ha a *Weöres*-t ejthetjük „vörös"-nek, akkor a *Dessewffy*-t is „dözsőfi"-nek, majd a *Petőfi*-t „pötőfi"-nek, vagy a *Hernádi*-t „hörnádi"-nak, és így tovább. – Vagy megfordítva a dolgot: a *Teörök* nevű „török"-nek, az *Eötvös* akár „ötves"-nek ejthetné a nevét. És ha már az *e–ö* magánhangzópárral szabad a játék, akkor talán a többivel is...

Így aztán hogyan tudna valaki egy hallott nevet leírni?!

Azt javaslom tehát, hogy maradjunk inkább a magyar nyelvközösségnek évszázadok során kialakított ejtésnormáinál. Akkor nem jövünk zavarba, ha például egy *Veres, Vörös, Weöreös* vagy *Weöres* nevű személyt kell megszólítanunk: a művelt (sőt minden írni-olvasni tudó) ember mindig tudni fogja, hogy melyik esetben hogyan tegye.

Tóth József Farkas
(Budapest)

Dallos képesszótára

Meghasonlás

NYELVÜNK JÁTÉKAI

Pontozó

Mindenekelőtt az idei 2. számunkban közölt rejtvények helyes megoldását adjuk meg:

I. **Mesterséges homonímák.** 1. Üstök 2. Elvet 3. Mustra 4. Rumba 5. Szántunk 6. Idomára 7. Pikkel 8. Flekken 9. Mert 10. Béget

II. **Bűvös toboz.** 1. Telek 2. Etele 3. Lepel 4. Elek 5. Kel

III. **Félreértelmezett szólások.** 1. Beleüti az orrát 2. Rossz vért szül 3. Köti az ebet a karóhoz 4. Tiszta lappal indul 5. Rossz fát tesz a tűzre

IV. **„Neves" összetételek.** 1. Leiterjakab 2. Ádámcsutka 3. Mátyásmadár 4. Pálfordulás 5. Péterfillér 6. Hűbelebalázs 7. Lacipecsenye 8. Jancsiszeg 9. Mózeskosár 10. Jánosáldás

V. **A bölcs Kölcsey.** Nemzeti életet nemzeti nyelv nélkül gondolni sem lehet.

A rejtvényeket helyesen megoldó olvasóink közül ezúttal a következők nyertek száz forint értékű könyvutalványt: Bernáth Gyuláné, Gyöngyös, Verseny u. 8. I. 6. (3200); B. A. Z. megyei Zöldért Vállalat „Petőfi Sándor" szoc. brigádja, Miskolc, Baross Gábor u. 15. (3527); Buzás László, Makó, Hunyadi u. 22. (6900); Hanyecz Vencelné, Hunya, Alkotmány u. 22. (5555); Koller Zoltánné, Budapest, Tinódi u. 3. II. 3. (1095); Kovács István, Pécs, Egri Gyula u. 70. fszt. 3. (7632); Miklós Józsefné, Komárom, Kelemen L. u. 12. (2900); Polyák László, Tázlár, 6. sz. pf. 19. (6236); dr. Rozslay Györgyné, Budapest, Keszkenő u. 38. fszt. 3. (1131); Stéhli Ferenc, Budapest, Nyitra u. 5. (1183).

A Pontozó új feladatai

I. **Egy keresztnevet a közepébe!** Egy kis olvasási gyakorlat következik. Közlünk nyolc rövid mondatot. Igen ám, de a mondatok egy-egy része nincs odaírva, helyettük pontokkal jelöltük a hiányzó betűket (a kétjegyű mássalhangzónak két pont felel meg). Ahhoz, hogy a mondatok értelmessé váljanak, a kipontozott részek helyébe egy-egy keresztnevet kell odaolvasni, ill. beírni. Tessék hozzáfogni! (Megfejtésül csak a hiányzó neveket kell beküldeni. Értékük egyenként 3, összesen tehát 24 pont.)

1. Szívesen magam .....nélek!
2. E nő kegyeiért száz hó .....ket.
3. Könyve.... öntötte a kávéját.
4. Dubrovnikban jóllaktunk lan.....al.
5. Öt évig ült egy.....on!
6. Megha.....gyom akarata előtt.
7. Vigyázz, mert a bal..... szakad!
8. Éveken át z..... a főnökét.

II. **Kivonások.** Ha egyes szavakban bizonyos betűket római számként kezelünk, mulatságos játékot állíthatunk össze. Minthogy például a C mint római szám = 100, ezért MACKÓ mínusz 100 = MAKÓ. Olvasóinkra hasonló kivonások elvégzése vár a következőkben. (Megfejtésük egyenként 2, összesen 20 pontot ér.)

1. Olyan, mintha kályhacsőből bújt volna elő. Kivonva belőle ezret, marad: idős.

2. Semmi sem elég neki. Kivonva belőle ötvenet, marad: cselekvésre képtelen.

3. Erősen húzogat, rángat. Kivonva belőle százegyet, marad: táncos vigalom.

4. Hosszmérték. Kivonva belőle ezret, marad: altatószerül használt folyadék.

5. A kertben van az ágya. Kivonva belőle hatot, marad: fogait használja.

6. Sávokkal mintázott. Kivonva belőle százat, a maradék: csúszós.

7. Az a hányad, amelyet a jobbágy a terményeiből köteles volt beszolgáltatni. Kivonva belőle ezret, marad: dongákból összeállított faedény.

8. Hallhatóan kiejtő. Kivonva belőle ötszázat, marad: japán köntös.

9. Madár kicsinye. Kivonva belőle egyet, marad: tengeri emlős.

10. A szilíciumnak a földkéreg leggyakoribb ásványát alkotó kristályos vegyülete. Kivonva belőle ötöt, marad: éles eszközzel okozott vonalszerű bemélyedés nyoma.

III. **Két összetett szó.** Megtalálásukért egyenként 6 pont jár, a szerezhető pontok száma tehát 12.

A) *Gyerek* és *gyermek* – mindkét változatot használjuk; a mindennapi beszélt nyelvben inkább az elsőt, de ha választékosságra törekszünk, inkább a másodikat. A *gyermekgyógyász* és a *gyermekirodalom* például – mint afféle komoly hangvételű, hivatalos jellegű szavak – jó néhány más társukkal együtt többnyire *m*-es változatban fordulnak elő. Van azonban egy olyan összetett szavunk is, amelyben csakis a *gyerek* változat állhat, mert különben az összetétel mást jelentene. Melyik ez a szó?

B) *Veder* és *vödör* – mindkettő él a köznyelvben, de a *vödör* a keleti, *e*-ző vidéket kivéve gyakoribb. Összetételekben is jobbára ezt használjuk: *pléhvödör, szemétvödör, vödörszámra* stb. Van azonban egy olyan szó is, amelyben mindig a *veder* változat fordul elő. Melyik ez az összetett szó?

IV. **A szerző: Déry Tibor.** Kiváló írónknak a nyelvre vonatkozó érdekes megállapítását idézzük az Egy nap hordaléka című kötetből keresztrejtvényünk vízszintes 14. és függőleges 1. számú, beküldendő sorában. (Megfejtése 25 pont.)

A Pontozó feladatainak megoldását a lap szerkesztőségének címére kell beküldeni 1983. február 15-ig. A borítékra tessék ráírni: Pontozó!

Kellemes szórakozást, sikeres megfejtést kívánnak a szerzők:

Borbély Károly (IV.)
Grétsy László (I., III.)
Kun Erzsébet (II.)

Elrugaszkodott az élettől

Dallos képesszótára

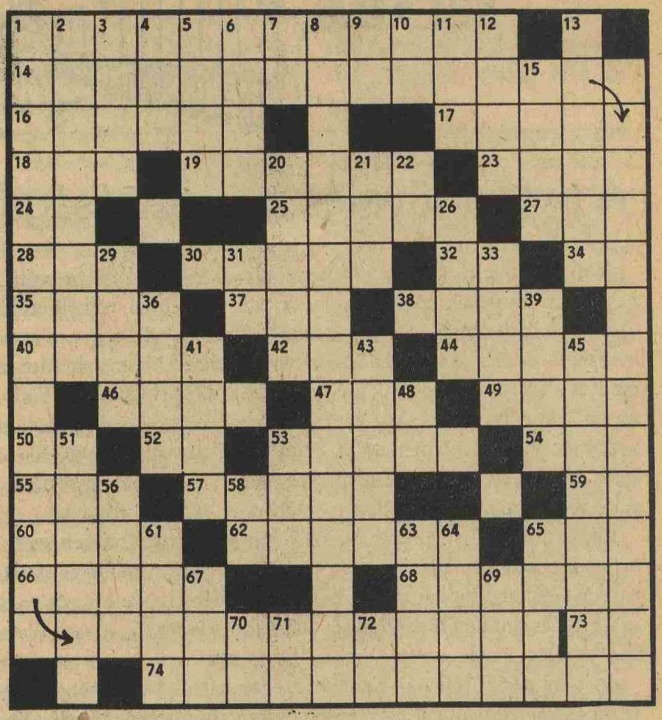

A SZERZŐ: DÉRY TIBOR

VÍZSZINTES: 1. Shakespeare-től eredő szállóige: „..., oroszlán!". *14. A Déry-gondolat első része (zárt betűk: F, T).* 16. Olasz zeneszerző és karmester (Ottavio). 18. Ék, táviratban. 19. Zsinórozott magyaros férfikabát. 23. Kortárs filmrendező, esztéta (Gyula). 24. Római 1050-es. 25. Ritka női név. 27. Váci nagy gyárunk rövidítése. 28. Török tiszti rang volt. 30. Szerzetesi öltözet. 32. Francia nevelő. 34. Talajt lazít (ford.). 35. „... berek" (Fekete István regénye). 37. Mezőgazdasági eszköz. 38. Hasznos kis kerti madár. 40. Ókori legendás indiai király. 42. Szappanmárka. 44. A te irányodba. 46. A „Parasztbecsület" c. opera nőalakja. 47. Herkulesre jellemző. 49. Borbála egyik becézése. 50. Személynévmás. 52. Kettőzve: Zola-regény. 53. NSZK-beli iparváros. 54. Üzemi karbantartó részleg. 55. Vonatkozó névmás. 57. Újságíró, humorista (Sándor, 1903–1973). 59. Latin kötőszó. 60. Mona ... (híres festmény). 62. „Madarat, /Nem egyet,/ ... is meglőnek" (Arany idézet). 65. Hajlásban van! 66. USA-állam. 68. Puhán a földre esik. 73. „Külvárosi ..." (József Attila verse). 74. Bukfenc, tréfás tájszóval.

FÜGGŐLEGES: 1. *A Déry-gondolat második, befejező része (zárt betűk: R, A).* 2. Pajkos, szerelmes évődés. 3. Fúrás eredménye. 4. Idegen helyeslés. 5. Joy Adamson híres oroszlánja. 6. Cseh cipőmárka, a volt Bata utóda. 7. Repülőgépjelzés. 8. Néhol ma is élő, decemberi népszokás. 9. Hőmérő része! 10. GC. 11. Szellemi kincse. 12. Urálon túli helység (SAIM). 13. Közigazgatási szerv. 15. Nagyobb összeget elköltött. 20. Ilona becézve. 21. Mauna ... (hawaii vulkán). 22. Mint a 7. sz. sor. 26. A föníciai ábécé első betűje. 29. A föld ... is előteremt (mindenképpen megszerez valamit). 31. Tiltószó. 33. „Madelon, ..." (Szerb Antal novellája). 36. Görögkeleti táblafestmény. 39. Színvonalas, előkelő. 41. Forma. 43. Textilfonalat tekercsel. 45. A Berettyó erdélyi szakaszának vidéke. 48. Vajon ő? 51. Ez okból, ezért. 53. Módosított zenei félhang. 56. Szombathelyi szálloda, nevét egy római kori szentélyről kapta. 58. Barkochba-válasz lehet. 61. „... barátja" (az ifjabb Dumas színműve). 63. Végtag, névelővel. 64. Tegező viszony (tájszó). 65. Örökség. 67. Czuczor Gergely írói álneve. 69. Magyar, olasz és kubai gépjárművek jelzése. 70. Az aktínium vegyjele. 71. Régies cs-betű. 72. A 66. sz. sor rövidítése.

SZEMLE

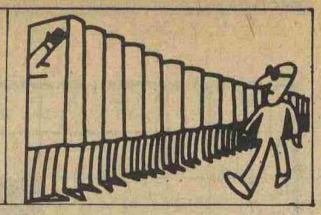

A nyelvművelés nyilvánossága

A nyelvművelés közügy. Minél több alkalom adódik a nyelvhasználati kérdések nyilvános megvitatására, annál remélhetőbb törekvésünk eredményessége. A rádió s főként a televízió uralkodó helyzete – és eléggé föl nem használt vagy vitatott hatáslehetőségei mellett – fontos szerepe van a sajtó nyelvművelő rovatainak. Különösen akkor, ha kétoldalú a kapcsolat az olvasókkal, s ők is hallathatják szavukat, véleményüket. (Voltaképpen az volna jó, ha az Édes Anyanyelvünk is egy sűrűn megjelenő nagy nyelvművelő rovat lenne, amelyet harmadában-felében az olvasók írnának.)

Lapjaink közül a Magyar Nemzet tölt be leginkább ilyen szerepet: a kéthetenkénti nyelvi rovat mellett a vitafórumban és az olvasólevelekben szót kap a nagyközönség is. Hogy erre milyen nagy az igény, és minden megszólalást élénk érdeklődés fogad, azt a lapban lezajlott két legutóbbi vita is bizonyítja.

Az elsőt 1982. február–májusban olvashattuk. Voltaképp tervszerű cikksorozatról van szó, melynek szerzői (Grétsy László, Kemény Gábor, Szepesy Gyula, Lőrincze Lajos, Ruffy Péter, Ladó János, Pásztor Emil, Tolcsvai Nagy Gábor) a nyelvművelés időszerű általános – elvi és módszerbeli – kérdéseit vették sorra.

Mindenekelőtt ki kell emelnünk azt, hogy ha *nyelvromlásról* beszélünk, valójában nem a nyelv hibájáról van szó, hanem arról, hogy használói rosszul választják meg szavaikat, eltorzítják a kifejezéseket, a mondat zavaros szerkesztésével félreértést, homályt okoznak, fölkapnak és terjesztenek egy-egy helytelen nyelvi ötletet, formát. Itt természetesen fontos helyet kap az idegen szók szükséges, ill. fölösleges, helytelen használata.

Másik vitapont a *nyelvi változás* és befolyásolhatósága, irányítása. A változás szükségszerűségét tudomásul kell venniök azoknak, akik a maguk nyelvi beidegződéseire s valami időtlen hagyományra mint eszményre hivatkoznak. Bár viszonylagos állandóságra és egységre szükség van, a nyelvet nem lehet megmerevíteni. De alakulásában és alakításában – mert ez nemcsak lehetséges, de föladatunk is – a kommunikáció célszerűsége, az emberközpontúság legyen irányadó.

Helyes és *helytelen* látszólag egyszerű kettőssége is sokkal bonyolultabb, mint általában gondoljuk: beszédhelyzet, alkalom, hallgató-olvasó, közlési cél, tárgy stb. szerint sok árnyalat van jó és rossz közt. A nyelvi normát tehát igazában egy skálán mozgó lehetőségek mérlegelése határozza meg.

A nyelvművelés „apró munkája" a lépten-nyomon fölburjánzó hibáknak állandó figyelemmel tartása, tudatosítása és javítása. E sziszifuszi munkát azonban nem segítené – mint némelyek kívánnák – a hatósági, „rendészeti" szigor fegyelmező beavatkozása. Megoldást csak az általános nyelvi tudat megszilárdulása hozhat, ezt pedig anyanyelvi oktatásunk gyökeres megújulásától és kitartó, módszeres fáradozásától remélhetjük. S ez azért is létfontosságú, mert az anyanyelv és benne élő történelmünk a nemzeti tudat alapját rakja le az ifjú nemzedékekben. Így válhat a nyelv népünk és társadalmunk összetartó erejévé s az emberi érintkezés módját meghatározó eszközzé, a családtól az országos nyilvánosságig.

Hogyan szólítsam?

Ez utóbbi gondolatsor átvezet a másik vitatárgyhoz, mely széles körben gyűrűzött a lap május–júliusi számaiban. A nagy érdeklődés a fölvetett kérdés izgató társadalmi időszerűségét jelzi, s annak a cikknek visszhangjaként támadt, melyben Ruffy Péter a MTA anyanyelvi bizottságának a megszólításformákról tartott vitájáról számol be (l. előző számunk híradását).

A megszólítás körüli suta bizonytalanság és zavar társadalmi fejlődésünk visszásságaiban gyökerezik, s bár tisztulás jelei mutatkoznak, az egészséges kibontakozást a demokratizmus szelleme mindinkább sürgeti. A vélemények egyöntetűen az *úr, uram, asszony(om)* formák mellett állnak ki; érdekes, hogy a *kisasszony(om)* visszaiktatása nehezebb és kényesebb kérdésnek látszik. Az egységesítő törekvéshez a tévé és rádió példamutatása a legfontosabb. Mindenképp meg kell szüntetni az olyan megszólításpótlékok divatját, mint *kartárs, szaki(kám), főnök, mester, papa, mamikám* stb. Ugyancsak a jó modor és az embert megbecsülő udvariasság nevében tiltakoznak sokan a „lekezelő" *bácsizás* és *nénizés* ellen, még az iskolában is. Valóban kifogásolható lehet ismeretlenekkel szemben, de általában nem ítélhetjük el e bizalmas forma hagyományát; használatának legyen azonban alapja.

Szóba került a *tegezés – magázás* kérdése is; az előbbinek terjedése – főként fiatalok közt – talán segíti a zavar tisztulását, bár a *te* használatának sokféle s nagyon különböző értékű változata megfontolásra is int. A „letegezés" mellett a „lemagázás" modortalanságának veszélye is gyakran kísért. A *maga* és az *ön* árnyalati-stiláris különbsége is sok gondot, kényelmetlenséget okoz a használatban.

K. M.

Dávid András: Nyelv és varázs

Tankönyvkiadó, 1980.

Mint minden varázslat: elbűvöl az anyanyelv is, ha feltárul előttünk az a többlet, mely – logikai szerepén túl – érzelmi elemeivel is lenyűgöz. Erre a hatásra törekszik a szerző – a jugoszláviai nyelvművelés és nyelvoktatás ismert szakembere –, amikor könyvét az előadó próza és a szárnyaló költői vallomás fonalaiból szövi élményközvetítő erővel.

A „prózát" a magyar nyelvismeret fejezetei alkotják. A könyv minden alapvető ismeretet közöl nyelvünk rendszeréről (tehát a leíró nyelvtanról), eredetéről, történetéről, mai rétegeződéséről, hogy végül fölvázolja anyanyelvünk egyedi jellemét. Megtoldja ezt a modern nyelvészet világa felé való kitekintéssel, tájékoztatást adva az új kutatások műhelyéből is.

A könyv igen alkalmas tehát arra, hogy olvasói megszerezzék a „középfokú anyanyelvi műveltséget". Lényegbevágó vizsgálódási elv valósul meg a munkában: az egységes magyar nyelv alapkérdései világosodnak meg benne, s ehhez színárnyalatokat ad a jugoszláviai magyarság nyelve. Ezért foglalkozik a szerző az ottani magyar nyelvjárásokkal, s közöl szemelvényeket a jugoszláviai magyar nyelvművelő irodalomból, sajátosan helyi nyelvhasználati kérdéseket érintve.

A szoros értelemben vett nyelvtant ugyanis olvasmányok egészítik ki. Minden fejezethez Tallózás címmel népszerű nyelvművelő írások kapcsolódnak, hogy eligazítást adjanak az élő használatra. Vonzó, néha szórakoztató szemelvények ezek, a nyelv „varázslatát" azonban elsősorban a fejezeteket bevezető versek hangulati hatása érezteti. Jugoszláviai magyar költők vallanak arról, milyen elhatározó élménnyel gazdagítja az embert az anyanyelv, ez a „játékos, zengő harangszó", ez a ránk szállt hatalmas örökség. S valóban: századokon áttör, nekünk szól a kötetben közölt Ómagyar Mária-siralom, Károli Gáspár bibliája, de Ady hatalmas erejű szava is.

A megszerzésre érdemes tudást szolgálják a szemléltető ábrák és táblázatok, a varázst pedig a vonzó illusztrációk.

Szende Aladár

POSTALÁDA

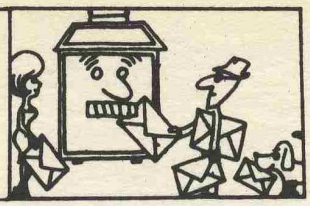

Barta Rózsa – 1137 Budapest, Szent István park 5. – levelében a *vagonnyi* szóalak használatát kifogásolja.

A *vagonnyi* hibáztatásával nem értünk egyet. Mind ez az alak, mind pedig a *vagon* változat helytálló, szabadon választhatunk a két lehetőség közül, ha azt akarjuk kifejezni, hogy 'ilyen mennyiség vmiből': *egy vagon ~ vagonnyi követ bányászott ki a kertjéből.* Hasonlóan ételreceptekben nyugodtan emlegethetünk egy *csipet* vagy *csipetnyi* sót, egy *kanál* vagy *kanálnyi* cukrot, egy *marék* vagy *maréknyi* rizst. Emberekről szólva, átvitt értelemben pedig csakis így fogalmazhatunk: Egy *maréknyi* (vagy *maroknyi*) lelkes védő visszaverte a vár ostromát.

Felde Györgyi

Lakatos Menyhért – 1091 Budapest, Üllői út 3. – az *elvárás* főnév túl gyakori használata ellen emel szót.

Az *elvárás* viszonylag új keletű kifejezés, a társadalomtudományok nyelvében jött létre. Ma azonban már szélesebb körben használják, divatszóvá vált. Nyelvtani szerkezetére, képzésmódjára nézve kifogástalan szó. Abban viszont egyetértünk, hogy sokszor olyan fogalmat jelölnek vele, amire akad jó néhány hagyományosabb, pontosabb kifejezésünk. Ilyenek például: *igény, várakozás, kívánság, követelmény.* Az esetek nagy részében mi is inkább ezeknek a használatát javasoljuk. Vannak azonban olyan helyzetek, amikor a fenti szinonimák egyike sem illik bele mondanivalónkba; ilyenkor be kell érnünk az *elvárás* szóval. Hadjáratot ezért nem indíthatunk ellene.

Balogh Judit

Gürtler Zsuzsanna tanuló – 1035 Budapest, Vörösvári út 9. – azt kérdezi, hogy helyes-e az iskolai szertáruk ajtaján olvasható következő felirat: *Kémia szertár.*

A 'valamely tevékenység végzéséhez szükséges eszközöknek, felszerelésnek, szemléltető- és kísérleti eszközöknek a tárolására való helyiség' jelentésű *szertár* főnevet *-i* képzős, azaz melléknévi jelzővel helyes használni. A magyar nyelv értelmező szótárának *szertár* szócikkében ilyen példákat olvashatunk: *fizikai szertár, kémiai szertár* vagy *vegytani szertár, történelmi szertár, földrajzi szertár* stb. Iskolai tantermek feliratain ezeket a szerkezeteket gyakran láthatjuk ilyen formában is: *fizika szertár, kémia szertár, földrajz szertár* stb. Ez az írásmód azonban helytelen! Ha a főnévi alakkal nevezzük meg, hogy az illető szertár milyen jellegű szemléltető- vagy egyéb eszközök, tárgyak stb. tárolására való, akkor jelöletlen határozós összetételt alkotunk. Az ilyen típusú kifejezéseket tehát egybe kell írnunk: *fizikaszertár, kémiaszertár, földrajzszertár* stb.

T. Urbán Ilona

Szegő András – 1133 Budapest, Kárpát u 18. – levelében a történelmi Báthori család tagjairól elkeresztelt utcák nevének következetlen írására hívja fel a figyelmet.

Válaszul összefoglalom a Nyelvművelő kézikönyv *Báthori* szócikkének lényegét:

A régebbi, nem teljesen egységes írásmóddal ellentétben ilyen nevű történelmi személyiségeink nevét ma jobbára *i*-vel írjuk: *Báthori István* erdélyi vajda, *Báthori István* nádor, *Báthori Kristóf* erdélyi vajda, *Báthori István* erdélyi fejedelem, *Báthori Boldizsár* államférfi és költő, *Báthori Zsigmond* erdélyi fejedelem, *Báthori Gábor* erdélyi fejedelem, *Báthori Zsófia,* II. Rákóczi György fejedelem felesége stb.

Budapesten mind a nyolc *Báthori utca* az erdélyi Báthoriakról kapta a nevét, ezeket tehát kialakult írásgyakorlatunk szerint helytelen *Báthory utcának* írni. A pesthidegkúti *Bátori László utca* névadója azonban a XV. századi bibliamásoló *Bátori* volt. Ez az utcanév tehát így helyes. Ez utóbbi személyről kapta a nevét a hárshegyi *Bátori-barlang* is, itt sem helyénvaló tehát a *thy.*

Családneveink között természetesen ma is akadnak egyéb változatok, pl. *Báthory, Bátory,* ezek azonban a fenti történelmi nevek írásmódját nem befolyásolják.

Grétsy László

Dr. Túry Ferenc – 4012 Debrecen – a *mentős* „foglalkozásnév" helyességével, használatával kapcsolatosan kérdezi véleményünket.

Nem tekintjük hibásnak a *mentős* szót, bár talán fölösleges, hiszen a *mentő* is elsősorban a mentőszolgálat alkalmazottját jelenti. Az is igaz azonban, hogy ez utóbbi igen elterjedt a magyarban a mentőautó jelölésére, s talán ennek köszönhető, hogy a mentőautóban dolgozó személyeket mentősöknek szokás nevezni. Az élőbeszédben elfogadható, de mivel bizalmas hangulatú és szokatlan, gyűjtőfogalom jellegű „foglalkozásnév" (hiszen mindenkire mondhatjuk, aki a mentőautóban teljesít szolgálatot, függetlenül attól, hogy az illető gépkocsivezető, ápoló vagy esetleg orvos), ezért hivatalos használatát nem ajánljuk.

Balogh Judit

Gyurkovits István – 1024 Budapest, Pengő u. 6–8. – olvasónk helytelennek ítéli a mértéket, mennyiséget jelentő szavak, szerkezetek határozatlan névelő nélküli használatát.

A határozatlan mértéket, mennyiséget jelentő szavak és kifejezések névelővel és névelő nélkül is állhatnak. A névelős szerkesztésmód persze igényesebb, helyesebb, tehát ajánlhatóbb is: *egy csapat diák, egy falat étel, egy kicsit késő van* stb. Az élőbeszédben ezek a kifejezések gyakran használatosak névelő nélkül is. Hibásnak a névelőtlen formák sem tekinthetők, inkább pongyolának tartjuk őket.

Bár egyik forma sem rossz, mégis vigyáznunk kell a második típussal, nehogy félreértést okozzunk! Hiszen a *Kis kenyeret kérek!*-féle mondatban a névelőtlenség következtében a *kis* jelző a kelleténél nagyobb hangsúlyt kaphat, így a mondat értelme megváltozik (jelentése: 'Kis kenyeret kérek, nem nagyot' lesz).

Gondot okozhat még a névelőtlen szerkesztés olyankor is, amikor a határozatlan mértéket jelölő szó már önmagában is mértékegységet fejez ki. Például: a *pár kesztyűt vettem* kifejezésből nem derül ki, hogy néhány kesztyűről vagy egy párról van-e szó.

Szigorúbban ítéljük meg az *egy* elhagyását akkor, ha ezzel konkrét mértékegység- és időtartam-jelölő szók maradnak magukra. Hiszen az *egy*-nek az ilyen szavak előtt számnévi szerepe van, s ezért mindenképpen ki kell tenni. Tehát: *egy csepp rumot öntött a kávéba, egy évig tartott az építkezés, egy kanál vízben is megfojtaná.* Néhány írónál – sajátos stilisztikai szerepben – persze ezek a kifejezések is előfordulhatnak névelő nélkül. (Ez a sajátos stilisztikai szerep lehet a népies, régies forma megőrzése, de más is.)

Balogh Judit

Tischner Lajosnak – 2431 Perkáta, Szabadság tér 6/A – a következőket válaszoljuk:

A *HUNGAR* nemzetközi szóalak, a külföldiek ezzel vagy ennek egy változatával jelölnek minket, magyarokat. Általában olyan intézmények nevében szokott szerepelni, amelyeknek külföldiekkel van kapcsolatuk, s így azok számára több információt ad, mint a magyar név (pl. *Hungar*hotels, *Hungaro*camion, *Hungaro*coop, *Hungaro*fruckt, *Hungaro*tex, *Hungaro*vin stb.)

Felde Györgyi

Góg Mátyás – 2053 Herceghalom – azt kérdezi levelében: igazuk van-e azoknak, akik a *Herceghalomi Kísérleti Gazdaság* névformában helytelenítik a *herceghalomi* melléknévi elemet.

Bizony igazuk van! A *Herceghalom* helynév utótagja, a *halom* köznév az ún. hangzóhiányos névszótövek csoportjába tartozik, s nemcsak teljes, *halom-* tőalakja, hanem hangzóhiányos, *halm-* tőalakja is van. A toldalékok egy része a teljes, szótári tőhöz kapcsoló-

dik, például: *halomnak, halomtól, halomféle,* más része, így az *-i* képző is viszont a *halm-* tőhöz járul: *halmok, halmot,* (herceg)*halmi* stb.

Ezek után csak azt tanácsolhatjuk, hogy hivatalosan is változtassák intézményük nevét *Herceghalmi Kísérleti Gazdaság*ra.

T. Urbán Ilona

Bernáth Erzsébet – 1088 Budapest, Puskin utca 24. – véleményünk szerint túl szigorúan ítélkezik a *fősodor* dolgában.

Abban igaza van levélírónknak, hogy szokatlan ez a szó. De nem hibás! A *sodor* szót – mint köznevet – tartalmazza a Magyar értelmező kéziszótár is; egyik jelentése: 'történésnek, folyamatnak nagy erővel ható menete'. Ezt a *sodor* szót használjuk akkor is, amikor valaminek a *sodrá*-ról beszélünk. Sőt van *sodorvonal* összetételünk is; jelentése: 'vízfolyás legnagyobb sebességű része'. Az irodalomban pedig akkor élünk a *fősodor* szóval, ha a legkiemelkedőbb írókra, költőkre gondolunk.

Balogh Judit

Bíró Gábor – 8698 Pamuk, Petőfi Sándor u. 2. – a *kórház* helyett a *gyógyház* elnevezést javasolja, mivel a kórházakban nemcsak koros, idős embereket gyógyítanak, hanem fiatalokat, gyermekeket is.

A *kórház* összetétel előtagja, a *kór* szó nem azonos az 'életkor, időszak' jelentésű *kor* szavunkkal. A *kór* (hosszú *ó*-val!) szláv eredetű jövevényszó, amely már hosszú ideje meghonosodott nyelvünkben, s betegséget jelent. Így a *kórház* 'betegek házát', nem pedig 'öregek házát' jelenti.

Reméljük, hogy sikerült önt meggyőzni arról, hogy nem volna értelme *kórház* szavunk helyett újat keresni.

Heltainé Nagy Erzsébet

Benkő Sándorné – 1102 Budapest, Liget utca 35/A – a számunkra is szokatlan *törzsközvetlen* szó írásmódja iránt érdeklődik.

A *törzsközvetlen* melléknév katonai szakszó; ilyenféle szerkezetben szokták használni: *törzsközvetlen irányítás.* A *törzsközvetlen*-t egybe kell írni. Megjegyezzük azonban, hogy a magyar nyelv szóösszetételi szabályai szerint maga a szóalakulat nem a legszerencsésebb. Az összetétel egyik típusa, amikor egy nyelvi szerkezet két eleme kerül egy összetett szóba. E szó esetében azonban nincs meg ez a helyes szerkezet. A *törzs* főnév ugyanis nem függhet a *közvetlen* melléknévtől, nem lehet annak alárendelt mondatrészi bővítménye. A szó nyilvánvalóan tükörfordítás eredményeképpen került nyelvünkbe, nem önálló magyar szóalkotás, mert a magyar nyelvben a főnévtől függhet az őt megelőző melléknév, fordítva nem. Kívánatos lenne, hogy egy magyarosabb, nyelvileg kifogásolhatatlan szóval helyettesítsék.

Seregy Lajos

Czangár Gyula – 2100 Gödöllő, Dózsa Gy. u. 6. – levelében kifogásolja a *„Debrecennek van egy vize, kinek Hortobágy a neve"* népdalban a *kinek* névmás használatát. Levelezőnk úgy tanulta, hogy tárgyra vonatkoztatva csak a *mi, ami* vagy a *mely, amely* névmás használható.

A köznyelvi norma szerint ez valóban így van, de az említett példában nem egy köznyelvi alkotással, hanem egy népdallal, azaz a népköltészet, a népnyelv körébe tartozó dallal van dolgunk. A népnyelvben (és a régi nyelvben) pedig az *aki, ki* névmás nem személyre utalva is előfordul, s ott ez nem hiba, hanem természetes használat.

Balogh Judit

Kiss György – 1196 Budapest, Hullay Jenő u. 87. – kérdéseire röviden a következőket válaszoljuk:

Idegen személyek családnevét – mai elveink és gyakorlatunk szerint – általában nem fordítjuk le. A keresztneveket is csak abban az esetben, ha családnév nélkül használatosak, például az uralkodók vagy a pápák nevében. Ezért mondjuk a *Heinrich, Henry, Henri* nevű királyokat, császárokat *Henrik*nek és a levelében említett *Juan Carlos*-t *János Károly*-nak. Néhány ismert történelmi személynek, híres írónak, költőnek stb. a neve magyaros sorrendben és magyar keresztnévvel rögződött meg a magyar nyelvhasználatban. Például: *Engels Frigyes, Marx Károly, Verne Gyula, May Károly, Schiller Frigyes* stb.

Az *ezzel – evvel, azzal – avval* alakpárok tagjai egyenrangú alakváltozatok. Bármikor fölcserélhetők egymással, éppen úgy, mint például a *fel – föl, repül – röpül, csepeg – csöpög* stb. alakpárok tagjai.

Általában azokat az irodalmi vagy művészeti alkotásokat nevezzük *giccs*-nek vagy *giccses*nek, amelyeket alkotóik, szerzőik ízléstelenségre való, olcsó hatású, külsőséges kifejezőeszközökkel zsúfolnak tele.

A *közhely* (vagy idegen eredetű szóval: *frázis*) olyan – minden eredetiség nélküli – nagyhangú, semmitmondó, tartalmatlan mondás, kifejezés, amelyet a gyakori használat következtében nagyon elkoptattak.

A *valószerűtlen(ül), valószínűtlen(ül)* kifejezéseket valóban gyakran hallhatjuk ilyen típusú mondatokban: *Valószerűtlenül kék az olasz ég.* A magyar nyelv értelmező szótára Juhász Gyulától idéz egy ilyen jellegű mondatot: „Itt távol tájkép, tóval és hegyekkel, Oly vadregényes és valószínűtlen..." (VII. k., 210. l.). Semmiképpen sem kárhoztatjuk ezt a használatot, hiszen a szóban forgó kifejezések azt jelentik, hogy olyan hihetetlenül, elképzelhetetlenül kék az ég, illetőleg: a táj olyannyira szép, hogy szinte el sem lehet hinni valóságos létezését.

A *mindenki lép egyet* kifejezésben a *lép* ige azt jelenti, hogy valaki – valamely asztali társasjátékot vagy sakkot játszó személy – egy figurát a helyéről felvesz, és a szabályoknak megfelelően a játéktábla más helyére viszi. Ez a használat jól beleillik a *lép* ige általános jelentésébe: 'valahogyan halad, továbbmegy'.

T. Urbán Ilona

Gergelyi Mihály – 1088 Budapest, Szentkirályi u. 29. – levelében arról ír, hogy a *Nárcisz* és a *Jácint* neveket csak férfiak viselhetik.

Meg kell ingatnunk elképzeléseiben. Ladó János Magyar utónévkönyvének a tanúsága szerint a *Nárcisz* ma női név, a *Narcisszus* férfinév női párja. A mitológiai *Narcisszusz* férfinevet egyes fordításokban *Nárcisz*-ként említik, ez okozhatta, hogy a névforma használati köre egy kicsit megkeveredett.

A *Jácint* névvel némiképpen más a helyzet. Ez a görög *Hüakinthosz,* illetve latinul *Hyacinthus* mondai személynév származéka. A női névváltozat ebből a *Hyacintha,* ennek a magyarítása: *Jácinta.*

Mindkét esetben a virág kapta utólag a nevét a mitológiai alaktól, és nem a virágról nevezték el a személyt. (Ez azért fontos, mert manapság már inkább csak nőket szokás virágnévvel illetni, így ha nem ismerjük a virágnév eredetét, könnyen tévedhetünk.)

Felde Györgyi

Gesztor a Gödöllői Afész

A méhész szakcsoportok elnökei részére megyei értekezlet megtartására került sor, melynek során megállapodtak, hogy méhész pároztató állomást hoznak létre, amelynek gesztora a Gödöllői Afész.

ÚJMÓDI TÖRTÉNET **(Pest megyei Szövetkezeti Élet, 1982. márc.)**

Olvasta és elküldte:
Kovács Zoltán
1117 Budapest, Baranyai u. 3.

Oly kevés a méhész, hogy utánpótlásukról ily módon kell gondoskodni? – kérdezhetnék a rosszmájú olvasók. De tegyük félre a tréfát! Nyilvánvaló, hogy méhpároztató állomások létrehozásáról volt szó a híradásban emlegetett értekezleten. Csakhogy akkor a híradásnak is ezt kellett volna közölnie.

T. Urbán Ilona